

**ΕΛΛΑΔΑ - ΒΑΛΚΑΝΙΑ: ΠΟΛΥΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΟΤΗΤΑ
ΚΑΙ ΑΝΤΙ-ΕΘΝΙΚΙΣΤΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ**

Ερευνητικό Πρόγραμμα στα πλαίσια του ΠΥΘΑΓΟΡΑΣ ΙΙ

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΒΑΛΚΑΝΙΚΩΝ, ΣΛΑΒΙΚΩΝ ΚΑΙ
ΑΝΑΤΟΛΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ**

**ΠΟΛΥΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΑΝΤΙ-ΕΘΝΙΚΙΣΤΙΚΟΣ
ΛΟΓΟΣ ΣΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΛΛΑΔΑ**

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ (ΡΟΖΑ) ΒΑΣΙΛΑΚΗ

Θεσσαλονίκη 2006

**ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΑ ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ
Επίκουρος Καθηγητής Γιώργος Αγγελόπουλος**

Κατά την τελευταία δεκαπενταετία μια σημαντική αλλαγή έχει επέλθει στον δημόσιο πολιτικό λόγο στην Ελλάδα: ο εθνικιστικός λόγος, ως κυρίαρχη έκφραση και ως λόγος πολιτικής ορθότητας, ως προτεραιότητα των κρατικών πολιτικών αλλά και ως επιλογή των πολιτικών υποκειμένων, έχει χάσει το πολιτικό προβάδισμα, την συμβολική αίγλη που φαινόταν να απολαμβάνει κατά την δεκαετία του 1990 (με κορυφαία έκφρασή του το λεγόμενο «Μακεδονικό ζήτημα»). Ένας νέος λόγος πολιτικής ορθότητας έχει αντικαταστήσει το εθνικιστικό πνεύμα που κυριαρχούσε στις πολιτικές, κοινωνικές και ιστορικές προσεγγίσεις, τουλάχιστον σε επίπεδο ρητορικής: η πολυπολιτισμικότητα. Ο όρος, μέχρι πρότινος άγνωστος εκτός του ακαδημαϊκού χώρου, χρησιμοποιείται στις μέρες μας όλο και πιο συχνά, τόσο για να περιγράψει μια κοινωνική σύνθεση με κύριο στοιχείο τον πολιτισμικό πλουραλισμό, όσο και για να χαρακτηρίσει πολιτικές που επιδιώκουν την διαπολιτισμική κατανόηση, τον σεβασμό ή την προστασία της διαφοράς. Είτε ως μέρος των διακηρύξεων των πολιτικών κομμάτων, είτε ως μέρος των κυβερνητικών πολιτικών των τελευταίων χρόνων, είτε ως μέλημα για τις τοπικές αυτοδιοικήσεις, είτε ως μέρος του τηλεοπτικού πεδίου και των μέσων μαζικής επικοινωνίας, η πολυπολιτισμικότητα φαίνεται ότι καταλαμβάνει όλο και περισσότερο χώρο στην συνείδηση της νεοελληνικής κοινωνίας. Τι έχει συμβεί όμως, ώστε ο εθνικιστικός λόγος να αυτολογοκριθεί, να παραμεριστεί και να μετακινηθεί στα άκρα του πολιτικού και κοινωνικού φάσματος;

Βεβαίως, η ίδια η αλλαγή των κοινωνικών συνθηκών, ανέδειξε την πολιτισμική διαφορά, κυρίως με αφορμή τις μεγάλες μεταναστεύσεις πληθυσμών κατά την τελευταία δεκαπενταετία. Η μαζική παρουσία οικονομικών μεταναστών και προσφύγων στην Ελλάδα αμφισβήτησε διά της εμπειρίας το εθνικιστικό αφήγημα περί πολιτισμικής ομοιογένειας της χώρας και έγινε το όχημα για την εκδήλωση και την αναγνώριση των πολλαπλών συνειδητών πολιτισμικών διαφορών που χαρακτηρίζουν τις μετανεωτερικές κοινωνίες. Ωστόσο, πριν η πολυπολιτισμικότητα γίνει κοινή έκφραση για το σύνολο του πολιτικού κόσμου και χωρίς να παραγνωρίζεται η παραδοσιακά κριτική στάση της Αριστεράς απέναντι στον εθνικισμό, ορισμένες κοινωνικές δυνάμεις που δραστηριοποιούνται εκτός των καθιερωμένων πολιτικών θεσμών, αμφισβήτησαν, με την έμπρακτη δράση τους και την πίεση που ασκήσανε, την πίστη στην μονοπολιτισμική σύνθεση της ελληνικής κοινωνίας. Οι κοινωνικές αυτές δυνάμεις, συγκροτημένες κυρίως σε οργανώσεις, επεξεργάστηκαν και κυρίως εκλαϊκεύσαν σε μεγάλο βαθμό τις έννοιες της διαφοράς, της ετερότητας και της οικουμενικότητας της ανθρώπινης φύσης. Με την έμπρακτη παρεμβασή τους, συνέβαλαν ώστε το ελληνικό κοινωνικό περιβάλλον να αναμετρηθεί - όχι βεβαίως χωρίς τις αναμενόμενες αντιδράσεις - με νέες λογικές αξιολογήσεων της διαφορετικότητας και να αναστοχαστεί σε σχέση με την διαχείρισή της, στα πλαίσια των αντιφάσεων που δημιουργούν οι ανακατατάξεις της οικονομικής και πολιτιστικής παγκοσμιοποίησης.

Το παρόν σημείωμα εξετάζει την διάρθρωση και τις ιδεολογικές και θεωρητικές αναφορές ενός πολυφωνικού λόγου σε εξέλιξη, που διαμορφώνεται κυρίως κατά τις δύο τελευταίες δεκαετίες στο ελληνικό ιδεολογικό-πολιτικό πεδίο. Ο λόγος αυτός, ετερογενής και με αλληλοσυγκρουόμενες τάσεις, στέκεται κριτικά απέναντι στον εθνικισμό, και στις υποτιθέμενα «καθαρές», «αυθεντικές» κατηγορίες αξιολόγησης με βάση τις οποίες διακρίνει τους ανθρώπους. Αποπειράται να προτείνει νέους, εναλλακτικούς, μετα-εθνικιστικούς τρόπους για την οργάνωση των σύγχρονων κοινωνιών, με στόχο την καλύτερη συμβίωση για όλες τις κοινωνικές ομάδες, την προώθηση της ανεκτικότητας, την αναγνώριση της διαφοράς, την εξάλειψη των ανισοτήτων, την διεύρυνση της συμμετοχής των υποκειμένων στην διαχείριση της εξουσίας ή ακόμη και την συλλήβδην αλλαγή των σημερινών κοινωνικών δομών. Έτσι, το σημείωμα επιχειρεί να ανιχνεύσει τους φορείς του λόγου αυτού, να αναδείξει τις κατηγορίες και τις αντιφάσεις του, να διαχωρίσει τις τάσεις που τον συνθέτουν εστιάζοντας στην διαλογική τους διαμόρφωση, να περιγράψει το περιβάλλον μέσα στο οποίο παράγεται και να αναρωτηθεί για τις συνέπειες της κοινωνικής του διάχυσης. Το σημείωμα δηλαδή, εμμένει σε ζητήματα ιδεολογίας και θεωρητικών αναφορών του λόγου περί πολυπολιτισμικότητας και αντι-εθνικισμού και όχι στην λεπτομερή εξέταση των δομών και της δράσης των φορέων που τον εκφέρουν.

Δύο ρεύματα μπορούν να διακριθούν στην έμπρακτη κριτική και δράση κατά του εθνικισμού, δύο τάσεις που μοιράζονται την ανησυχία και τα αιτήματα για χειραφέτηση των κοινωνικών υποκειμένων, για διεύρυνση της συμμετοχής ή ανακατανομή της εξουσίας και υιοθετούν κοινές πρακτικές, όπως η έμπρακτη αλληλεγγύη υπέρ των κοινωνικών ομάδων που υποστηρίζουν. Ωστόσο, οι τάσεις αυτές εφορμούνται από θεωρήσεις της κοινωνίας με διαφορετικό προσανατολισμό, τόσο σε σχέση με τον τρόπο που προσλαμβάνουν και αναλύουν την παρούσα κοινωνία, όσο και σε σχέση με τον τρόπο με τον οποίο παρεμβαίνουν σε αυτήν και σκοπεύουν να την αλλάξουν (είτε με κριτήριο την πολιτισμική ταυτότητα του υποκειμένου, είτε με κριτήριο τον ταξικό του προσδιορισμό). Το πρώτο ρεύμα περιλαμβάνει τις Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις [στο εξής ΜΚΟ] που εστιάζουν στην διεκδίκηση δικαιωμάτων και εμπνέονται από την σχετικά πρόσφατη θεωρητική συζήτηση γύρω από το πεδίο της Κοινωνίας των Πολιτών, ενώ το δεύτερο περικλύει τους κοινωνικο-πολιτικούς σχηματισμούς του αντιεξουσιαστικού χώρου και του χώρου της εξωκοινοβουλευτικής Αριστεράς που εμπνέονται από την μαρξιστική θεωρητική παράδοση. Οι δύο αυτοί τύποι οργανώσεων δεν διαφοροποιούνται τόσο από την μορφή (ακτιβισμός) ή το αντικείμενο της δράσης τους (υποτελείς κοινωνικές ομάδες), όσο από τις ιδεολογίες από τις οποίες εμφορούνται και τις μακροπρόθεσμες επιδιώξεις τους (διορθωτικές κινήσεις στο πλαίσιο του υπάρχοντος κοινωνικο-οικονομικού συστήματος για τις πρώτες, ριζική αλλαγή του για τις δεύτερες).

Οι οργανώσεις που αποτελούν το επίκεντρο αυτής της ανάλυσης ανήκουν στην κοινωνιολογική κατηγορία της λεγόμενης κοινωνίας των πολιτών (επισημαίνεται ότι συχνά οι εκφραστές του αντι-εθνικιστικού λόγου αρνούνται την συμπερίληψή τους στον παραπάνω χαρακτηρισμό, ζήτημα που συζητείται παρακάτω), εννοώντας με τον όρο αυτό τις συλλογικές πρωτοβουλίες κοινωνικής παρέμβασης που διαχωρίζονται από το Κράτος, την οικογένεια και την Αγορά.¹ Στην συζήτηση που παρουσιάζεται εδώ² γίνεται αναφορά στις ΜΚΟ που

¹ « Η Κοινωνία των Πολιτών αναφέρεται στο πεδίο της μη πειθαναγκαστικής συλλογικής δράσης γύρω από κοινά ενδιαφέροντα, στόχους και αξίες. Θεωρητικά, οι θεσμοθετημένες μορφές της διαφέρουν από το Κράτος, την οικογένεια και την Αγορά, ωστόσο, εμπράκτως, τα όρια μεταξύ Κράτους, οικογένειας και Αγοράς είναι συχνά σύνθετα, θολά και διαπραγματεύσιμα. Η Κοινωνία των Πολιτών συνήθως περικλύει μια ποικιλία χώρων, παραγόντων και θεσμικών μορφωμάτων που διαφέρουν ως προς τον βαθμό τυπικότητας/επισημότητας, αυτονομίας και ισχύος. Η Κοινωνία των Πολιτών συχνά συμπεριλαμβάνει οργανισμούς, όπως καταχωρημένες φιλανθρωπικές οργανώσεις, μη-κυβερνητικές οργανώσεις για την ανάπτυξη, κοινοτικές ομάδες, οργανώσεις γυναικών, θρησκευτικές οργανώσεις, επαγγελματικούς συλλόγους, εμπορικές ενώσεις, ομάδες αυτοβοήθειας, κοινωνικά κινήματα, επιχειρηματικές ενώσεις, συνασπισμούς και ομάδες συνηγορίας», ορισμός της Κοινωνίας των Πολιτών σύμφωνα με το Κέντρο Κοινωνίας των Πολιτών (Centre for Civil Society) του Πανεπιστημίου LSE στο <http://www.lse.ac.uk/collections/CCS/introduction.htm>. Η βιβλιογραφία για την Κοινωνία των Πολιτών είναι εξαιρετικά πλούσια, με αυξανούσα πορεία τα τελευταία χρόνια, βλ. ενδεικτικά την ενδιαφέρουσα συλλογή θεωρητικών κειμένων, John A. Hall (ed.), *Civil Society. Theory, History, Ideas*, Cambridge: Polity Press, 1996. Επίσης, για την Κοινωνία των Πολιτών στην Ελλάδα, βλ. τον κατατοπιστικό διαδικτυακό τόπο της «Ένωσης Πολιτών για την Παρέμβαση», με άρθρα για τον ορισμό, το περιεχόμενο, τους στόχους, τις επιδιώξεις της Κοινωνίας των Πολιτών και αναφορές στα ελληνική πραγματικότητα και κατατοπιστική βιβλιογραφία, <http://www.paremvassi.gr/1g.htm>. Ο όρος ΜΚΟ, μέρος του κοινωνικού χώρου της Κοινωνίας των Πολιτών, είναι σε ευρεία χρήση στην Ελλάδα από την δεκαετία του 1990 και έχει ταυτιστεί στον δημόσιο λόγο με την ανθρωπιστική δράση, την ενεργή υποστήριξη των εθνοτικών μειονοτήτων και των δικαιωμάτων τους αλλά και με τους Γιουγκοσλαβικούς πολέμους. Για λόγους που έχουν να κάνουν τόσο με την ευρύτερη οικονομική και ηθική υποστήριξη που παρέχεται σε τέτοιες οργανώσεις αλλά και για λόγους που έχουν να κάνουν με την ισχύ των ρεαμάτων του συρμού, ο όρος ΜΚΟ έχει αντικαταστήσει ευρέως τις ονομασίες των συλλογικοτήτων που δραστηριοποιούνται στο πεδίο του πολιτισμού, της αλληλεγγύης ή της βοήθειας, όπως οι «πολιτιστικοί» και οι «φιλανθρωπικοί» σύλλογοι. Αναλυτικοί κατάλογοι των ΜΚΟ που δρουν στην Ελλάδα σήμερα περιλαμβάνονται στους διαδικτυακούς τόπους <http://www.onearth.gr/katalogos.htm>, και <http://www.anthropos.gr/search.asp?Section=3> όπου μπορεί να αναζητήσει κανείς τις οργανώσεις για τις οποίες ενδιαφέρεται με βάση την κατηγορία δράσης τους ή την ονομασία τους.

² Για την μελέτη του κριτικού απέναντι στον εθνικισμό λόγου χρησιμοποιήθηκε ως πρωτογενές υλικό κυρίως ο δημοσιευμένος ηλεκτρονικός λόγος των φορέων αυτών (άρθρα, ανακοινώσεις, δελτία τύπου, παρεμβάσεις, απολογισμοί δράσεων, ηλεκτρονικά περιοδικά κλπ.) και δευτερευόντως, όπου κρίθηκαν απαραίτητες περαιτέρω διεκρινήσεις, οι συζητήσεις-συνεντεύξεις με τα μέλη των οργανώσεων. Η έννοια του διαδικτύου έχει ιδιαίτερη σημασία για τις εν λόγω οργανώσεις: όχι μόνον γιατί η άνθιση τους συμπίπτει χρονικά με την διάδοση του νέου αυτού μέσου επικοινωνίας και πληροφορίας, ούτε μόνον επειδή οι οργανώσεις δημοσιεύουν στους ιδιαίτερους τους διαδικτυακούς τόπους το σύνολο σχεδόν των κειμένων τους, αλλά και γιατί η έννοια του δικτύου είναι κεντρική στον τρόπο που δομούνται και λειτουργούν οι συγκεκριμένες συλλογικότητες. Στις περισσότερες περιπτώσεις, πρόκειται για ευρωπαϊκά και παγκόσμια δίκτυα ανθρώπων, μέρος των οποίων είναι και οι αντίστοιχες ελληνικές οργανώσεις. Πρόκειται για πλέγματα ανθρώπων, για φαντασιακές κοινότητες που συνδυάζουν την δια ζώσης με την εικονική επικοινωνία με πρωτοφανή αμεσότητα, αφού υπερβαίνουν τόσο τους γεωγραφικούς - μπορούν να επικοινωνήσουν άμεσα ανά πάσα στιγμή - αλλά και εθνικούς περιορισμούς - λόγω της ίδιας της υπερεθνικής, διεθνούς τους φύσης. Σε ότι αφορά στις ΜΚΟ, πρόκειται για δίκτυα των οποίων τα μέλη έχουν εθελοντική και μη αμοιβώμενη συμμετοχή (χωρίς αυτό να αποκλείει την ταυτόχρονη παρουσία κάποιων αμοιβομένων στελεχών που διεκπεραίνουν κυρίως την οικονομική διαχείριση του οργανισμού και κατά κύριο λόγο την εξοικονόμηση πόρων, εφόσον οι οργανώσεις αυτές χρηματοδοτούνται εν γένει από ιδιωτικές πηγές και εξοικονομούν πόρους κυρίως από δωρεές) και λειτουργούν σινηθώς ως παραρτήματα διεθνών οργανώσεων και φορέων. Όμως και οι οργανώσεις του αντιεξουσιαστικού χώρου λειτουργούν ως δίκτυα, είτε ως ομπρέλες οργανώσεων που ομονοούν σε κάποια βασικά ζητήματα και οργανώνουν κοινές παρεμβάσεις, είτε ως μέλη ευρύτερων ευρωπαϊκών ή διεθνών κινήματων. Ορισμένες τέτοιες συλλογικότητες μάλιστα, τονίζοντας ακριβώς αυτήν τους την διάσταση, επιλέγουν για την ονομασία τους τον όρο «δίκτυο» σε σχέση με αυτόν της «οργάνωσης» που παραπέμπει στις σκληρές δομές των οργανώσεων της Αριστεράς της προ του 1989 εποχής (π.χ. το «Δίκτυο για τα Κοινωνικά Δικαιώματα»). Αξιοσημείωτο στοιχείο, που ενισχύει τον χαρακτήρα των οργανώσεων ως μελών παγκόσμιων δικτύων, είναι η ύπαρξη ξενόγλωσσας έκδοσης (κατά κύριο λόγο αγγλικής και δευτερευόντως ισπανικής) του περιεχομένου των διαδικτυακών τους τόπων. Ο διεθνής τους όμως χαρακτηρισμός ενισχύεται και από την θεματική ατζέντα τους - που συχνά είτε υπερβαίνει την ελληνική πραγματικότητα (ενασχόληση με διεθνή ζητήματα, όπως είναι για παράδειγμα το Παλαιστινιακό ή οι μειονότητες στο Ιράκ), είτε συνδέει τα ζητήματα που ανακύπτουν στην ελληνική κοινωνία με διεθνείς τάσεις (π.χ. την ανεργία με τις νεοφιλελεύθερες οικονομικές πολιτικές, ή την μετανάστευση με την επικράτηση του πολυεθνικού κεφαλαίου) - και από τις ίδιες τις κατά περίπτωση αντι-εθνικιστικές ή πολυπολιτισμικές προσεγγίσεις τους που βρίσκονται σε συνάφεια με διεθνείς πολιτικούς ή/και επιστημολογικούς προβληματισμούς.

εστιάζουν την δράση τους κυρίως στην υποστήριξη των δικαιωμάτων των εθνικών και εθνοτικών μειονοτήτων,³ αλλά και δευτερευόντως στην υποστήριξη κάθε μειονοτικής κουλτούρας, με την ευρεία έννοια του όρου,⁴ με κυρίαρχα παραδείγματα για τα ελληνικά δεδομένα το «Ελληνικό Παρατηρητήριο για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα» και την «Ελληνική Ομάδα για τα Δικαιώματα των Μειονοτήτων» (που μοιράζονται τον ίδιο διαδικτυακό τόπο)⁵ αλλά και τις οργανώσεις του αντιεξουσιαστικού χώρου – αντιεξουσιαστικές, αντιρατσιστικές, αντι-εθνικιστικές, υποστήριξης των δικαιωμάτων των μεταναστών ή/και των μειονοτήτων - που συνιστούν συγκροτημένη και με σημαντικό βάθος χρόνου ιδεολογική αντι-εθνικιστική έκφραση (για την συγκεκριμένη έρευνα μελετήθηκαν οι οργανώσεις: «Αντιεξουσιαστική Κίνηση»,⁶ «Αντιρατσιστική Πρωτοβουλία Θεσσαλονίκης»,⁷ το ελληνικό παράρτημα της «YRE» - «Youth Against Racism»,⁸ η ομάδα «Οδυσσέας», η «Αντι-εθνικιστική Κίνηση»).⁹

Το πρώτο ρεύμα οργανώσεων εστιάζει κυρίως στην υποστήριξη των μειονοτικών ομάδων, οι οποίες προσδιορίζονται με βάση την πολιτισμική τους ταυτότητα: πρόκειται για ομάδες που αυτοπροσδιορίζονται ή αναγνωρίζονται ως εθνικές («τουρκική», «μακεδονική», «αρουμάνικη», «τσάμικη», αλλά και με τις ελληνικές μειονότητες εκτός συνόρων, στην Αλβανία και στην Τουρκία), για εθνοτικές μειονότητες (μετανάστες και κατά κύριο λόγο Αλβανοί και Ανατολικοευρωπαίοι), για ομάδες πρόσφυγων (άνθρωποι που ζητούν πολιτικό άσυλο στην Ελλάδα), για κοινωνικές ομάδες που προβάλλουν ως κυρίαρχα τα έμφυλα χαρακτηριστικά τους (συνεργασία με ομάδες γυναικών και φεμινιστριών), ή για ομάδες

³ Εδώ ακολουθώ την κατηγοριοποίηση του Will Kymlicka, προεξέχοντα υποστηρικτή της παραχώρησης συλλογικών δικαιωμάτων σε ομάδες που οι εθνικές ή εθνοτικές τους κουλτούρες διαφέρουν από τον κυρίαρχο εθνικό πολιτισμό. Ο Kymlicka προβαίνει στον διαχωρισμό μεταξύ «πολυεθνικών κρατών» («multination states»), στα οποία πηγή της πολιτισμικής διαφοράς είναι η ύπαρξη ιστορικών κοινοτήτων, σε ένα βαθμό θεσμικά ολοκληρωμένων, που κατοικούν ένα συγκεκριμένο έδαφος, μοιράζονται μια διαφορετική γλώσσα και κουλτούρα και συμπεριλήφθηκαν σε εθνικούς σχηματισμούς με την βία ή με τη συναίνεσή τους και «πολυεθνικών κρατών» («multiethnic states»), των οποίων πηγή της πολιτισμικής διαφοράς είναι η ατομική ή οικογενειακή μετανάστευση, βλ. Will Kymlicka, *Multicultural citizenship*, Oxford: Clarendon Press, 2003/1995, σελ. 10-26. Η διάκριση του Kymlicka δεν είναι μόνο τυπολογική, αλλά έχει ιδιαίτερη σημασία για την κατανόηση των διαφορετικών αιτημάτων των ομάδων αυτών και για την ανανέωση του προβληματισμού γύρω από τις διαφορετικές πολιτικές που θα εξασφάλιζαν αναγνώριση αλλά και ουσιαστική ισονομία για τις διακριτές ομάδες του πληθυσμού.

⁴ Οι «μειονοτικές» αυτές κουλτούρες, ορίζονται στο σύνολό τους, κατά γενική παραδοχή της σχετικής με το ερώτημα βιβλιογραφίας, ως συλλογικές κοινωνικές ταυτότητες, όπως οι εθνοτικές, οι «φυλετικές», οι θρησκευτικές, οι έμφυλες, οι σεξουαλικές. Οι εν λόγω συλλογικές ταυτότητες έχουν διαφορετική σημασία τόσο για τους φορείς τους, όσο και για τους άλλους, όπως εξηγεί ο K. Anthony Appiah, «Ταυτότητα, αυθεντικότητα και επιβίωση» στο Τσαρλς Ταιήλορ, *Πολυπολιτισμικότητα*, Αθήνα: Πόλις, 1997, σελ. 185.

⁵ Ο διαδικτυακός τόπος του Ελληνικού Παρατηρητηρίου για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα και της Ελληνικής Ομάδας για τα Δικαιώματα των Μειονοτήτων είναι εξαιρετικά πλούσιος και κατατοπιστικός, περιέχει πληροφορίες για τις ίδιες τις οργανώσεις, την δράση τους, δημοσιευμένα κείμενά τους, αναλυτική και συστηματική ανασκόπηση τύπου και φιλοξενία άρθρων από τον τύπο με σχετική θεματολογία, βλ. <http://www.greekhelsinki.gr/bhr/greek/index.html> και τον νέο διαδικτυακό τόπο με υλικό από την 1^η Μαρτίου 2005, <http://cm.greekhelsinki.gr/index.php?sec=192>.

⁶ Ο διαδικτυακός τόπος της Αντιεξουσιαστικής κίνησης περιέχει κείμενα, ειδήσεις και αφίσες της οργάνωσης και το μηνιαίο newsletter για την κυκλοφορία της εφημερίδας «Βαβυλωνία», βλ. <http://www.resistance2003.gr/el/news/>

⁷ Ο διαδικτυακός τόπος της Αντιρατσιστικής Πρωτοβουλίας Θεσσαλονίκης περιέχει κείμενα, ενημέρωση για την αντιρατσιστική και αντι-εθνικιστική δράση στην Ελλάδα, το αρχείο του «Ενημερωτικού Δελτίου της Αντιρατσιστικής Πρωτοβουλίας Θεσσαλονίκης» και πληροφορίες για διεθνή δικτύωση με συναφείς οργανώσεις, βλ. http://www.geocities.com/antiracistiki_protovoulia/ αλλά και το νέο διαδικτυακό τόπο του Στεκιού των Μεταναστών (το οποίο διαχειρίζεται η Αντιρατσιστική Πρωτοβουλία Θεσσαλονίκης) <http://www.socialcenter.gr/>

⁸ Ο διαδικτυακός τόπος της YRE φιλοξενεί κείμενα για το προφίλ και την δράση της οργάνωσης αλλά και νέα σχετικά με την αντιρατσιστική δράση στην Ελλάδα, βλ. <http://www.geocities.com/yregreece/>

⁹ Η Αντι-εθνικιστική Κίνηση φιλοξενεί στον διαδικτυακό της τόπο κείμενα της Οργάνωσης, ή άλλων φορέων/συγγραφέων που εκφέρουν απόψεις με τις οποίες συμφωνεί, οργανωμένα σε θεματικές ενότητες κατά ηλεκτρονική σελίδα, βλ. http://www.sitemaker.gr/antiethnikistik/page_GREEK_1.htm

ανθρώπων με διαφορετικό σεξουαλικό προσανατολισμό, με διαφορετικές θρησκευτικές πεποιθήσεις (μουσουλμάνοι, καθολικοί, προτεστάντες, μάρτυρες του Ιεχωβά, νέα θρησκευτικά κινήματα/New Age), για ομάδες εθνοτικές που βιώνουν διακρίσεις λόγω προκαταλήψεων (όπως οι Εβραίοι ή οι Τσιγγάνοι) ή για κοινωνικές ομάδες ανθρώπων των οποίων η επιλογή και στάση ζωής έχει εμπράκτως αντι-εθνικιστικό ή αντιπολεμικό περιεχόμενο, όπως οι αντιρρησίες συνείδησης. Το περιεχόμενο της δράσης τους είναι σε γενικές γραμμές παραπλήσιο με αυτό των οργανώσεων του αντιεξουσιαστικού χώρου, εφόσον απευθύνονται κατά βάση στις ίδιες κοινωνικές ομάδες αλλά και εφορμούνται από κοινά κίνητρα, όπως η προστασία της διαφοράς από τις ομοιογενοποιητικές πρακτικές των σύγχρονων εθνικών κρατών, η αναγνώριση και η διεύρυνση των κοινωνικών και πολιτισμικών δικαιωμάτων, ενώ με μακροκοινωνιολογικούς όρους, τα παραπάνω ζητήματα θα μπορούσαν να συνοψιστούν στον προβληματισμό περί της μετάβασης των εθνικά ομοιογενών κρατών της νεοτερικότητας στα πολυεθνικά κράτη της μετανεοτερικότητας.

Οι ΜΚΟ και ευρύτερα οι πολλαπλές οργανώσεις που περιλαμβάνονται στην κατηγορία της Κοινωνίας των Πολιτών εμφανίζονται μέσα σε συγκεκριμένο διεθνές ιστορικό - κατάρρευση των χωρών του πρώην Ανατολικού Μπλοκ και αποστελέχωση των Αριστερών οργανώσεων και κινήματων - και ιδεολογικό περιβάλλον, του οποίου κύρια χαρακτηριστικά είναι η λεγόμενη παρακμή των μεγάλων αφηγήσεων (εκ των οποίων ο εθνικισμός ίσως μπορεί να θεωρηθεί ως η πιο ισχυρή και επιτυχημένη, με καθολική ισχύ στη νεοτερικότητα), η κατίσχυση των μερικών έναντι των συνολικών ερμηνειών, η εμφάνιση και σημαντική απήχηση του μεταμοντερνισμού στις κοινωνικές επιστήμες με την αντίστοιχη στροφή του ενδιαφέροντος από το κέντρο στη περιφέρεια, από τα κυρίαρχα αφηγήματα στους περιθωριακούς και υποτελείς πληθυσμούς, το ανανεωμένο ενδιαφέρον για τον πολιτισμό και τις κουλτούρες και η στροφή των κοινωνικών επιστημών από τις οικονομικούς/ταξικούς προσδιορισμούς σε πολιτισμικές κατηγορίες.¹⁰

Οι οργανώσεις αυτές, όπως και οι θεωρίες από τις οποίες εμπνέονται προτείνουν έναν νέο, μετα-εθνικιστικό (και όχι αντι-εθνικιστικό, όπως οι οργανώσεις του αντιεξουσιαστικού χώρου) μοντέλο διαχείρισης της ανθρώπινης ποικιλότητας, που αφορά κατά κύριο λόγο τις συνεχώς συνθετότερες πολιτισμικά κοινωνίες της Δύσης. Οι θεωρητικές τάσεις που εμπνέουν τις οργανώσεις που υποστηρίζουν τις πολιτικές της αναγνώρισης, διακρίνονται από την δυσπιστία τους στην κανονιστική θεωρία και την κλίση τους στην αποδόμηση των κυρίαρχων συστημάτων νοήματος, αλλά και των επιστημονικών και ηθικών αυθεντιών, εφορμώμενες εν πολλοίς από τον μεταμοντερνισμό, χωρίς ωστόσο να ασπάζονται τον

¹⁰ Μια κατατοπιστική εισαγωγή, με ενδιαφέρουσα θεματοποίηση για τις αλλαγές που έχουν σημειωθεί στην περίοδο της ύστερης νεοτερικότητας, είναι το βιβλίο των Stuart Hall, David Held, Anthony McGrew, *Η νεοτερικότητα σήμερα*, Αθήνα: Σαββάλας, 2003.

αρνητισμό του.¹¹ Ο τρόπος που ορίζεται η διαφορά, η ανθρώπινη ποικιλότητα από τους υποστηρικτές των πολυπολιτισμικών θεωρήσεων εδράζεται στην μετανεοτερική εννοιολόγηση του πολιτισμού/κουλτούρας, που δεν νοούνται μόνον ως η κοινότητα στην οποία γεννιέται κανείς αλλά και οι πολλαπλές κοινότητες στις οποίες επιλέγει να ενταχθεί. Η κοσμοαντίληψη των οργανώσεων που αναλαμβάνουν την προστασία και ανάδειξη της ανθρώπινης ποικιλότητας προϋποθέτει την οργάνωση των σύγχρονων κοινωνιών με όρους πολιτισμού/κουλτούρας, τους οποίους αντιπαραθέτουν σε αυτούς της ταξικότητας της μαρξιστικής παράδοσης και τους οποίους θεωρούν εν μέρει ξεπερασμένους (κρίνοντας ότι η παλιότερη κοινωνιολογική κατηγορία της τάξης δεν αποτελεί πια τον καθοριστικό παράγοντα για την συγκρότηση των συλλογικών ταυτοτήτων των σύγχρονων υποκειμένων) και εν μέρει ανεπαρκείς (εφόσον εκγλωβίζουν το υποκείμενο σε ένα μόνο χαρακτηριστικό του χωρίς να λαμβάνουν υπόψιν τους στην ποικιλότητα, την ετερογένεια αλλά και την αντιφατικότητα των σημερινών σύγχρονων ταυτίσεων του υποκειμένου).

Έτσι λοιπόν, η ετερότητα, ή η διαφορά ορίζονται κυρίως σε σχέση με τον πολιτισμό. Η έννοια του πολιτισμού (ως κουλτούρα) μπορεί να ορίζεται ως σύνολο χαρακτηριστικών μιας εθνικής ομάδας ή ως κάποιου εξέχοντος πολιτισμικού χαρακτηριστικού μιας ομάδας, όπως για παράδειγμα η γλώσσα, ή το θρήσκευμα. Εδώ, θα πρέπει να σημειωθεί ότι, στην περίπτωση της Ελλάδας, το αυστηρά φυλετικό ζήτημα (Αφρικανοί, Ινδιάνοι, Ασιάτες, Λατινοαμερικάνοι) που αποτελεί κεντρικό ζήτημα στην συζήτηση περί πολυπολιτισμικότητας στην Δ. Ευρώπη και Αμερική, δεν ετέθη ποτέ, διότι η χώρα δεν απέκτησε τέτοιες κοινότητες παρά μόνον πρόσφατα, ενώ οι ενυπάρχουσες εθνικές μειονότητες ανήκουν φυλετικά στην ίδια ομάδα με τους Έλληνες (λευκοί). Εξίσου όμως, η ετερότητα ή η διαφορά μπορεί να ορίζεται και με άλλους τρόπους, αποσυνδεδεμένη από την έννοια της παραδοσιακής ή εθνικής κοινότητας – εννοιολόγηση που διατηρεί σε ένα βαθμό την αίσθηση του αναπόδραστου ή έστω του αυτονόητου για το υποκείμενο – και σε συνάρτηση με της επιλογές του σύγχρονου life-style και των λεγόμενων life politics, με κυρίαρχο παράδειγμα τον διαφορετικό σεξουαλικό προσανατολισμό ή τις πολιτικές ταυτίσεις όπως είναι για παράδειγμα οι αντιρρησίες συνείδησης.

Η χρήση του όρου πολυπολιτισμικότητα, στην περίπτωση των ΜΚΟ, έχει μια πρακτική, βιωμένη διάσταση, υπό την έννοια ότι οι σύγχρονες δυτικές κοινωνίες στις οποίες κατά βάση αναφέρονται, αλλά και σε ένα βαθμό και πολλές μη-δυτικές κοινωνίες, εφόσον η μετανάστευση πλέον δεν έχει μόνο δυτικούς προορισμούς, είναι εκ των πραγμάτων πολυπολιτισμικές ως προς την εθνική καταγωγή των μελών τους. Ο όρος όμως έχει και μια πολιτική-ιδεολογική διάσταση, υπό την έννοια του ότι επιδιώκουν την αναγνώριση, τον σεβασμό της διαφοράς, προκρίνοντάς την σε σχέση με την ομοιογένεια που προωθούνταν

¹¹ Για μια προσπάθεια συστηματικοποίησης και θεωρητικοποίησης του τρέχοντος προβληματισμού περί πολυπολιτισμικότητας, βλ. Cynthia Willett (ed.), *Theorizing Multiculturalism. A Guide to the Current Debate*, Oxford and Massachusetts: Blackwell, 1998, και κυρίως την εισαγωγή του τόμου, σελ. 1-15.

μέχρι προσφάτως στο εσωτερικό των εθνών-κρατών. Οι οργανώσεις που διεκδικούν την αναγνώριση της ετερότητας και της ιδιαιτερότητας, αντιπαραβάλλουν τις έννοιες αυτές στην ομοιογένεια που προϋποθέτει και εφαρμόζει η εθνικιστική λογική των νεοτερικών εθνών-κρατών. Κοντολογίς, προσλαμβάνουν και αναλύουν την κοινωνία με όρους τόσο της μετανεοτερικότητας – ως συνθήκης που αφορά πρωτίστως την μεταπολεμική Δύση – όσο και του μεταμοντερνισμού – ως κοινωνικής θεωρίας. Ωστόσο, η απόλυτη προτεραιότητα της διαφοράς σε σχέση με την οικουμενικότητα παραπέμπει σε μια πρόσληψη της κοινωνίας μάλλον ως αθροίσματος πολιτισμών παρά ως πολυπολιτισμικού μωσαϊκού.

Προχωρώντας παραπέρα, θα μπορούσαμε να πούμε ότι, οι οργανώσεις που συνδέονται με τις πολιτικές της αναγνώρισης, αντιλαμβάνονται την κοινωνία ως μια σύνθεση μειονοτήτων ή μειονοτικών ομάδων. Ο όρος μειονότητα – όρος που περιγράφει μια αποκλειστικά νεοτερική συνθήκη εφόσον συναρτάται με την ίδρυση των σύγχρονων εθνικών κρατών - συνδέεται άρρηκτα με την διεκδίκηση πολιτικών και συλλογικών δικαιωμάτων κατά τον 20^ο αιώνα. Τι συνιστά όμως «μειονότητα» με σύγχρονους πολιτικούς όρους; Μέχρι στιγμής δεν έχει επιτευχθεί συναίνεση γύρω από τον ορισμό του όρου.¹² Στον σύγχρονο κόσμο, η μειονότητα έχει συνδεθεί αμετάκλητα με την διεκδίκηση της προστασίας της από την κυριαρχία της ηγεμονικής κουλτούρας, την διεκδίκηση της ισοτιμίας της στα πλαίσια των σύγχρονων κρατών και ευρύτερα με την διασφάλιση εκείνων των συλλογικών δικαιωμάτων που εγγυώνται την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας των μελών της. Πρόκειται για διακριτές σε σχέση με τον κυρίαρχο πληθυσμό ή το ευρύτερο σύνολο κοινωνικές ομάδες που διαχωρίζονται εξαιτίας των διαφορετικών εθνοτικών, θρησκευτικών ή γλωσσικών χαρακτηριστικών τους, σύμφωνα με έναν ορισμό που παραπέμπει στους κλασικούς ορισμούς της κουλτούρας ως συνόλου συμβόλων που κληροδοτούνται στα μέλη μιας κοινότητας, περισσότερο ως αποτέλεσμα του πεπρωμένου παρά συνειδητών επιλογών, σε αντίθεση με τον πιο σύγχρονο, μετανεοτερικό ορισμό της κουλτούρας, που περιλαμβάνει επίσης τις

¹² Σύμφωνα με τον ορισμό του Minority Rights Group International (MRG), ενός από τους κορυφαίους διεθνείς οργανισμούς για την υποστήριξη και προστασία των μειονοτήτων: «δεν υφίσταται οικουμενικός αποδεκτός ορισμός για τις “μειονότητες” και ο όρος ερμηνεύεται διαφορετικά σε διαφορετικές κοινωνίες. Τα Ηνωμένα Έθνη (ΟΗΕ) απέτυχαν στην προσπάθεια συναίνεσης ορισμού περί του τι συνιστά “μειονότητα”, πέραν εκείνου που υπονοείται στον τίτλο της Διακήρυξης των Δικαιωμάτων Ανθρώπων που ανήκουν σε εθνικές ή εθνοτικές, θρησκευτικές και γλωσσικές μειονότητες. Η απόπειρα διατύπωσης μιας ακριβέστερης δήλωσης επιβαρύνθηκε με δυσκολίες, εφόσον, σε ορισμένες περιπτώσεις, το κίνητρο για έναν περισσότερο ακριβή ορισμό κατέληγε στην άρνηση ορισμένων δικαιωμάτων σε ορισμένους ανθρώπους». Σύμφωνα με τις πληροφορίες που παρέχονται στον διαδικτυακό τόπο του Minority Rights Group International (MRG), ο οργανισμός εστιάζει την δράση του σε μη-κυρίαρχες εθνοτικές, θρησκευτικές και γλωσσικές μειονότητες, οι οποίες δεν συνιστούν απαραίτητα αριθμητικές μειονότητες. Η δράση του οργανισμού περιλαμβάνει ανάληψη πρωτοβουλιών σε σχέση με τις κοινότητες αυτοχθόνων και διαφορετικών φυλών και τις κοινότητες μεταναστών και προσφύγων, οι οποίες, ωστόσο, μπορεί να μην επιθυμούν την συμπερίληψή τους στην κατηγορία της “μειονότητας” για διάφορους λόγους. Η Minority Rights Group International (MRG) αναγνωρίζει επίσης ότι οι συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες δεν είναι ομοιογενείς και ότι μέλη τους δύνανται να αντιμετωπίζουν περαιτέρω περιθωριοποίηση λόγω ηλικίας, αναπηρίας, φύλου ή και άλλων χαρακτηριστικών τους. Η Minority Rights Group International (MRG) θεωρεί ότι οι κοινωνικές ομάδες με τις οποίες συνεργάζεται είναι μεταξύ των φτωχότερων και των πιο περιθωριοποιημένων κοινωνικά, αντιμετωπίζοντας έλλειψη πρόσβασης στην πολιτική εξουσία, διακρίσεις, καταπίεση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων τους, αλλά και την επιβολή πολιτικών ανάπτυξης στις κοινότητές τους. Η Minority Rights Group International (MRG) θεωρεί ότι η αναγνώριση των δικαιωμάτων των μειονοτικών και αυτοχθόνων κοινοτήτων είναι κρίσιμη για την εγκαθίδρυση και την διατήρηση μιας δίκαιης και φιλεπηρενητικής κοινωνίας, βλ., <http://www.minorityrights.org/>

σύγχρονες ταυτότητες που εμπίπτουν στην σφαίρα των συνειδητών επιλογών του υποκειμένου, όπως αυτές του διαφορετικού σεξουαλικού προσανατολισμού, των πολιτικών ταυτίσεων κ.λπ. Θα μπορούσαμε να συμπληρώσουμε ότι συνήθως η ομάδα αυτή υφίσταται με κάποιον τρόπο εμπόδια ή/και διώξεις στην ελεύθερη έκφραση της ιδιαιτερότητάς της, άρα χρήζει προστασίας, ωστόσο, εξίσου απαραίτητο στοιχείο είναι το γεγονός η ομάδα αυτή να βιώνει ή να πιστεύει ότι βιώνει συλλογικές διακρίσεις εις βάρος της από το κυρίαρχο σύνολο και να διεκδικεί ενεργά το στάτους της μειονότητας. Δεν θα συμφωνούσαν όμως όλοι με το τελευταίο, για παράδειγμα η κατεξοχήν αρμόδια οργάνωση για την προστασία της διαφοράς - οριζόμενης ως μειονότητας - η Διεθνής Ομάδα για τα Δικαιώματα των Μειονοτήτων, θεωρεί ότι δύνатаι να προβεί στην συμπερίληψη ορισμένων κοινωνικών ομάδων στην κατηγορία της «μειονότητας», ακόμη κι αν οι ίδιες δεν επιθυμούν, για διάφορους λόγους, να χαρακτηρίζονται ως τέτοιες (βλ. παραπομπή 12). Εκείνο όμως που προβληματίζει στην περίπτωση αυτή, είναι κατά πόσον οι ομάδες που αντιπαλεύουν τη δυτική - και εν πολλοίς εθνικιστική - κυριαρχία και θεωρούν απαραίτητη την ανάδειξη των διαφορετικών, υποτελών έως σήμερα αφηγημάτων περί ταυτότητας, δεν υποσκάπτουν το εγχείρημα τους, θεωρώντας ότι οι ίδιοι οφείλουν να αφυπνίσουν τις συνειδήσεις των καταπιεσμένων ώστε να διεκδικήσουν την αναγνώρισή τους, ενάντια ακόμη και στην θέλησή τους. Διότι, σε αυτήν την προοπτική, το εγχείρημα της αφύπνισης ή της συνειδητοποίησης μιας κοινότητας ως μειονότητας, δεν είναι παρά ένα βήμα πίσω από το εγχείρημα του εθνικισμού, που αποζητά να μετατρέψει την μειονότητα σε έθνος και το μαχόμενο έθνος σε ανεξάρτητο κράτος. Επιπλέον, η ίδια η ανάληψη της ευθύνης από τους συνειδητοποιημένους έναντι των «πλανημένων» ή των «αδαών», θυμίζει εν πολλοίς τον πατερναλισμό που εμφλωχώνει στην μαρξιστική επιχειρηματολογία περί «ψευδούς συνειδήσης», ερμηνεία με την οποία, τόσο οι οργανώσεις υποστήριξης της διαφοράς, όσο και η θεωρητική δεξαμενή από την οποία αντλούν (κυρίως ο μεταμοντερνισμός) βρίσκονται, τουλάχιστον σε επίπεδο διακηρυγμένων θέσεων, σε αντίθεση.

Εντούτοις, η πρόκριση της διαφοράς της ανθρώπινης συνθήκης σε διαφορετικά πολιτισμικά συμφραζόμενα σε σύγκριση με την οικουμενικότητα της ανθρώπινης εμπειρίας σε όλα τα γνωστά πολιτισμικά συμφραζόμενα, με άλλα λόγια η πολιτικοποίηση της κουλτούρας, δεν είναι χρήσιμο εργαλείο μόνον στα χέρια των απανταχού υποστηρικτών της ισότητας αλλά και των υποστηρικτών της ανισότητας, αφού προσφέρει εξίσου επιχειρήματα στις νεορατσιστικές ιδεολογίες (πολιτισμικός ρατσισμός) προς ενίσχυση και όχι προς εξάλειψη των αποκλεισμών.¹³ Πολλαπλές κριτικές έχουν ασκηθεί από διαφορετικές σκοπιές τόσο στον θεωρητικό σχεδιασμό όσο και στο πρακτικό αποτέλεσμα των πολιτικών της πολυπολιτισμικότητας και της αναγνώρισης της διαφοράς. Από την μαρξιστική σκοπιά, που

¹³ Για την πολιτικοποίηση της κουλτούρας και την χρήση της έννοιας της διαφοράς από τη Νέα Δεξιά στην Μ. Βρετανία, βλ. Susan Wright, «Η πολιτικοποίηση της κουλτούρας» στο Χ. Δεμερτζόγλου, Μ. Σπυριδάκης (επιμ.), *Ανθρωπολογία, Κουλτούρα και Πολιτική*, Αθήνα: Μεταίχμιο, 2004, σελ. 86-92.

εκφράζεται τόσο από τις οργανώσεις του αντιεξουσιαστικού χώρου που μελετώνται παρακάτω, όσο και τους στοχαστές της Αριστεράς, οι ΜΚΟ καθώς και οι θεωρητικοί εκπρόσωποι των πολιτικών της αναγνώρισης επικρίνονται για τον απολιτικό χαρακτήρα της δράσης τους, για την άρνησή τους ως προς την διατύπωση συνολικότερων ερμηνειών και προτάσεων για την οργάνωση των σύγχρονων κοινωνιών, για την θέαση της κοινωνίας ως συνόλου κοινοτήτων σε επιμέρους συμφέροντα αντί της στήριξης του στόχου για τη δημιουργία μιας μη-καπιταλικής, αντιεξουσιαστική και αντικρατική παγκόσμιας κοινωνίας. Η δεύτερη κριτική που ασκείται στις πολιτικές της αναγνώρισης στοχεύει στην στροφή από την κοινωνία στην κοινότητα την οποία εισηγούνται, αλλά και στην – εν πολλοίς – άδικη ταύτισή τους με τη Νέα Δεξιά και τον νεοφιλελευθερισμό. Ο φιλοσοφικός κοινοτισμός που προάγεται από τους υποστηρικτές των πολιτικών της αναγνώρισης (όπως εκπροσωπείται από τον φιλόσοφο Charles Taylor) ασχολείται κυρίως με οντολογικά και επιστημολογικά ζητήματα τα οποία και διαχωρίζει από τις εφαρμοσμένες πολιτικές και εστιάζει στον ρόλο της κοινότητας στην διαμόρφωση του υποκειμένου, θεωρώντας ότι η αξία της κοινότητας δεν αναγνωρίζεται επαρκώς από τις φιλελεύθερες θεωρίες Δικαίου.¹⁴ Ο φιλοσοφικός κοινοτισμός πρέπει να διακρίνεται από τον ιδεολογικό/πολιτικό κοινοτισμό, που αν και διαχωρίζεται και ο ίδιος από τη νεοσυντηρητική Δεξιά λόγω της υποστήριξης του Κράτους Πρόνοιας και της αντίθεσής του στις νεοφιλελεύθερες οικονομικές πολιτικές, εντούτοις ομολογεί με αυτήν σε ό,τι αφορά κοινωνικο-πολιτισμικά ζητήματα, όπως αυτό της θρησκευτικής ομολογίας και της εκπαίδευσης.¹⁵

Ο κοινοτισμός, όμως, που είτε προάγεται συνειδητά, είτε εμφολωρεί στις πολιτικές της αναγνώρισης, είναι ζήτημα το οποίο επισημαίνει και η κριτική που προέρχεται από την φιλελεύθερη σκοπιά: η ίδια η ουσία του επιχειρήματος της πολυπολιτισμικότητας ακυρώνεται, εφόσον μέσα από τις εφαρμοσμένες πολιτικές οι διαφορετικές κοινότητες απομονώνονται με βάση ένα τους μόνον κοινωνικό χαρακτηριστικό, συγκροτώντας στεγανούς θύλακες και προσδίδοντας στον κοινωνικό χάρτη μάλλον την μορφή μιας πλουραλιστικής μονοπολιτισμικότητας παρά μιας πολυπολιτισμικής σύνθεσης (plural monoculturalism).¹⁶ Ο κίνδυνος για τις ατομικές ελευθερίες είναι εγγενής στις πολυπολιτισμικές πολιτικές, εφόσον το υποκείμενο κινδυνεύει να εγκλωβιστεί στο «πεπρωμένο» θρησκευτικών ή εθνοτικών κοινοτήτων, να περιοριστεί στην προαποφασισμένη

¹⁴ Οι σύγχρονοι προβληματισμοί του φιλοσοφικού κοινοτισμού συγκροτήθηκαν γύρω από την απάντηση στο έργο του John Rawls, «A Theory of Justice» που εκδόθηκε το 1971, και στην φιλελεύθερη πρόσληψη του ανθρώπου ως ατομικού υποκειμένου που προάγει.

¹⁵ Κύριος εκπρόσωπος του ιδεολογικού κοινοτισμού μπορεί να θεωρηθεί ο φιλόσοφος Amitai Etzioni, του οποίου ο προβληματισμός επικεντρώνεται στις σχέσεις ανάμεσα στο άτομο και την κοινότητα και στον ρόλο της Κοινωνίας των Πολιτών έναντι στον φιλελευθερισμό, τον ατομικισμό και το Κράτος Πρόνοιας. Είναι επίσης ο ιδρυτής του Communitarian Network, δίκτυο με στόχο την επεξεργασία τρόπων ενδυνάμωσης των κοινωνικών και ηθικών αρχών των κοινωνιών, των ατομικών δικαιωμάτων και της κοινωνικής ευθύνης και την προώθηση του κοινωνικού κεφαλαίου και της Κοινωνίας των Πολιτών, σύμφωνα με όσα διακηρύσσονται στον διαδικτυακό τόπο του Δικτύου, <http://www.gwu.edu/~ccps/index.html>.

¹⁶ Η ιδέα της πλουραλιστικής μονοπολιτισμικότητας αναπτύσσεται από τον Amartya Sen στην φιλελεύθερη κριτική που ασκεί στις πολιτικές της αναγνώρισης και της πολυπολιτισμικότητας στο *Identity and Violence. The Illusion of Destiny*, London: Allen Lane, 2006.

από την κοινότητα ταυτότητά του.¹⁷ Το παράδειγμα των μουσουλμανικών κοινοτήτων και το αδιέξοδο στο οποίο έχουν περιέλθει οι πολυπολιτισμικές κοινωνίες της Δυτικής Ευρώπης είναι χαρακτηριστικό. Ο εγκλεισμός στην κοινότητα θέτει, βεβαίως, ένα επιπλέον ζήτημα για τις υποτελείς ομάδες του πληθυσμού, όπως είναι οι γυναίκες και τα παιδιά, οι φτωχοί, τα επαγγέλματα χαμηλού κοινωνικού στάτους – και ας μην ξεχνάμε ότι οι παραδοσιακές κοινότητες έχουν τις περισσότερες φορές ιεραρχική δομή που προκρίνει την ανισότητα,¹⁸ σε αντίθεση με την διαδεδομένη ρομαντική αντίληψη των κοινοτιστών που βλέπουν στην παραδοσιακή κοινότητα έναν παράδεισο ισότητας και ειρηνικού συμβιβασμού. Εξάλλου, ένα επιπλέον ζήτημα που ανακύπτει σε σχέση με τις πολιτικές της πολυπολιτισμικότητας, κυρίως σε σχέση με τις εθνοτικές μειονότητες (τις κοινότητες των μεταναστών) είναι ο κίνδυνος να περιοριστεί η έννοια της κουλτούρας και το ενδιαφέρον μας γι αυτήν αποκλειστικά σε ζητήματα θρησκείας και των παραδόσεων που την συνοδεύουν. Η ενσωμάτωση των μεταναστών δεν μπορεί να επιτευχθεί χωρίς την ανάπτυξη εκ μέρους τους συναισθηματικών δεσμών, όπως επισημαίνει ένας από τους προεξέχοντες εκπρόσωπους των πολυπολιτισμικών θεωριών, ο Bhikhu Parekh, ωστόσο ο τρόπος που μπορεί να αναπτυχθεί ο ζητούμενος δεσμός και το κατά πόσο η αναπροσαρμογή της δημόσιας εκπαίδευσης στην ιστορία και τον πολιτισμό των κοινοτήτων των μεταναστών ή των μειονοτικών ομάδων θα αποτελούσε την λύση στο πρόβλημα ταυτότητας αυτών των υποκειμένων.¹⁹

Η ταυτότητα, σύμφωνα με την σύγχρονη φιλελεύθερη οπτική, θα έπρεπε να είναι αποτέλεσμα επιλογών του υποκειμένου και όχι των δεσμεύσεων του πεπρωμένου του, εμπράκτως όμως αυτό συμβαίνει τις περισσότερες φορές, γιατί τα υποκείμενα δεν γεννώνται σε κοινωνικό κενό αλλά σε κοινωνικούς χώρους με σαφή χαρακτηριστικά. Παρόλο που το σύγχρονο υποκείμενο προβαίνει σε επιλογές μεταξύ των διαφορετικών και συχνά αποκλινόντων ομολογιών πίστης και των ταυτίσεών του, επιλέγοντας κάθε φορά σε ποιά από τις ομάδες που ανήκει θα δώσει προτεραιότητα, παραμένει σε ένα μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό δέσμιος της κοινότητας καταγωγής, όπως κι αν ορίζεται αυτή η τελευταία. Βεβαίως, η ίδια η λογική της επιλογής σχετίζεται άμεσα με τα ζητήματα του life-style και των πολιτικών ζωής. Η εποχή της ύστερης νεωτερικότητας συνδέεται με την «στροφή στον εαυτό», τις εξατομικευμένες ανάγκες του μετανεωτερικού υποκειμένου και την αναζήτηση της «αυθεντικότητας» έξω και μακριά από τις μεγάλες κοινωνικές ταυτίσεις της νεωτερικότητας - εθνικές, πολιτικές, ιδεολογικές. Σε αυτήν την λογική, όπου η αναζήτηση της «αυτοπραγμάτωσης» επιβάλλει την διαφορά ως

¹⁷ Το πρόβλημα των ορίων της αναγνώρισης πολιτισμικών δικαιωμάτων σε σχέση με την ανεκτικότητα απέναντι σε ανελεύθερες πρακτικές και την σύνθετη σχέση ανοχής και αυτονομίας εξετάζει αναλυτικά ο Will Kymlicka, εξηγώντας με ποιόν τρόπο ο φιλελευθερισμός μπορεί να σταθεί θετικά τόσο απέναντι στην αναγνώριση όσο και στην αυτονομία στο *Multicultural Citizenship*, Oxford: Clarendon Press, 2003/1995, κεφ. 8: 152-172.

¹⁸ Εδώ θα διαφωνούσαν εκείνοι οι ανθρωπολόγοι που αναλύουν τον, κατά την γνώμη τους, αντιεξουσιαστικό και αντι-ιεραρχικό χαρακτήρα ορισμένων «πρωτόγονων» κοινωνιών, με ενδιαφέροντες συλλογισμούς και επιχειρήματα, βλ. χαρακτηριστικά τα έργα του Πιέρ Κλάστρ, *Εξουσία και ελευθερία στις πρωτόγονες κοινωνίες*, Αθήνα: Ελευθερος Τύπος, 1999 και *Η κοινωνία ενάντια στο κράτος*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 1992.

¹⁹ Η πρόταση αυτή αναπτύσσεται από τον Bhikhu Parekh στο βιβλίο του *Rethinking Multiculturalism: Cultural Diversity and Political Theory*, Harvard: Harvard University Press, 2000.

θετικό σύμβολο και η επιλογή της ταυτότητας μπορεί να περιλαμβάνει ακόμη και την περίπτωση της εθνοτικής ή φυλετικής καταγωγής, έχει ως αποτέλεσμα την εμφάνιση περιστατικών στις ΗΠΑ και στον Καναδά, όπου άνθρωποι διεκδικούν το χαμένο τους αληθινό ή ψεύτικο (σε κάθε περίπτωση φαντασιακό) ανήκειν, διεκδικώντας την συμμετοχή τους σε φυλετικά μειονοτικές ομάδες (Αφροαμερικάνοι, Ινδιάνοι) με τις οποίες δεν έχουν κανένα εμφανές χαρακτηριστικό ομοιότητας, χαρακτηριστικό στο οποίο συνίσταται η αρνητική διάκριση την οποία υφίσταται η ομάδα και βάσει της οποίας νοσηματοδοτούνται και νομιμοποιούνται τα σημερινά δικαιώματά της. Δεν θα πρέπει βεβαίως να παραβλέψει κανείς και το πρακτικό όφελος που συνεπάγεται μια τέτοια ένταξη (η λογική των ποσοτώσεων έχει οδηγήσει πολλούς να αναζητήσουν τις «μαύρες» ή «ινδιάνικες» ρίζες τους στην Αμερική).²⁰ Η αναζήτηση της ένταξης σε μια τέτοια κοινότητα δεν έχει βεβαίως πάντοτε κάποιο πρακτικό συμφέρον, εντούτοις αυτό δεν σημαίνει ότι το σύγχρονο υποκείμενο δεν αναπτύσσει κάποια στρατηγική σε σχέση με την «κατασκευή» της βιογραφίας του.²¹ Παρόλα αυτά, θα ήταν άδικο και ανακριβές να θεωρηθούν οι συγκεκριμένες επιλογές ταυτότητας μόνον ως πεδίο αυτοπραγμάτωσης του σύγχρονου υποκειμένου, ως «μόδα», ως απόρριψη των ευρύτερων κοινωνικών ταυτίσεων και διεκδικήσεων προς χάριν ενός νέου ατομισμού που ολοκληρώνεται μέσα από την ένταξη σε συνεχώς αναπροσδιοριζόμενες και συγκυριακές κοινότητες, γιατί αυτές καλύπτουν πραγματικές ανάγκες: οι άνθρωποι δεν είναι λιγότερο αληθινοί επειδή θεωρούν ότι άλλες διαφορετικές ταυτίσεις είναι πιο σημαντικές από τις πολιτικές ή τις εθνικές ταυτίσεις. Άλλωστε, η ανάπτυξη της Κοινωνίας των Πολιτών και των ΜΚΟ και η σύγχρονη συζήτηση περί πολυπολιτισμικότητας συνδέεται και με την εξέλιξη της ίδιας της έννοιας και του περιεχομένου του δικαιώματος από τον 19^ο αιώνα μέχρι σήμερα, από την καθολική ψηφοφορία και την ψηφοφορία των γυναικών, στα κοινωνικά δικαιώματα της εκπαίδευσης και της περίθαλψης, στα πολιτισμικά δικαιώματα της καμπίης του εικοστού αιώνα.²²

Βεβαίως, οι ελληνικές οργανώσεις που υποστηρίζουν τις πολιτικές της αναγνώρισης και εργάζονται για την προστασία της διαφοράς, δεν έχουν να αντιμετωπίσουν ακόμη τα σύνθετα προβλήματα των κοινωνιών της Δυτικής Ευρώπης ή της Αμερικής, όπου η εκ των πραγμάτων πολυπολιτισμική σύνθεσή τους έχει άλλο μέγεθος και άλλο βάθος χρόνου, αλλά και το αποικιοκρατικό τους παρελθόν δημιουργεί άλλου τύπου πολιτικά διακυβεύματα. Ωστόσο, αυτό δεν σημαίνει ότι η ενασχόληση με το ζήτημα των μειονοτικών ταυτοτήτων (κυρίως των εθνικών και εθνοτικών) στην ελληνική περίπτωση δημιουργεί προβλήματα εκ του μηδενός, αφού η δράση των οργανώσεων αυτών προκόπτει από πραγματικές ανάγκες,

²⁰ Βλέπε το άρθρο «Changer d'appartenance ethnique: ça vous dirait d'être indien?», στο *Courrier International*, no. 815, 15-21 juin 2006, σελ. 50-52.

²¹ Για την ανακατασκευή και την επανερμηνεία της βιογραφίας του νεότερου υποκειμένου σε σχέση με τους διαφορετικούς κοινωνικούς ρόλους που επιλέγει ή καλείται να διεκπεραιώσει, βλ. Πήτερ Μπέργκερ, *Πρόσκληση στην κοινωνιολογία*, Αθήνα: Μπακουμάνης, 1983, σελ. 68-82.

²² Νίκος Μουζέλης, «Παγκοσμιοποίηση. Αριστερά και Δεξιά (Τρία κείμενα)», Αθήνα: ΙΣΤΑΜΕ-Ανδρέας Παπανδρέου, 2004, σελ. 32.

από πραγματικά προβλήματα και αναπτύσσεται σε ένα περιβάλλον που ακόμη και τα αριστερά κόμματα τηρούν συχνά αμφίθυμη στάση απέναντι στον εθνικισμό. Οι οργανώσεις αυτές δραστηριοποιούνται σε ένα πεδίο από την εθνικιστική ιδεολογία και ρητορική και αυτό εν μέρει εξηγεί την στράτευση, τον ακτιβισμό και την ακρότητα ορισμένων θέσεών τους.

Παράλληλη με την δράση των οργανώσεων που επικεντρώνονται στο αίτημα της αναγνώρισης, είναι και η δράση των οργανώσεων του λεγόμενου αντιεξουσιαστικού χώρου, ή χώρου της εξωκοινοβουλευτικής Αριστεράς. Οι οργανώσεις αυτές, που έχουν κοινή ιδεολογική καταγωγή (μαρξιστική θεωρητική παράδοση) και κοινό ιδεολογικό προσανατολισμό (πάλη κατά της εξουσίας) εστιάζουν το ενδιαφέρον τους κατά περίπτωση στην αντι-εθνικιστική και την αντιρατσιστική δράση, στην υπεράσπιση και υποστήριξη των μεταναστών και δευτερευόντως στην υπεράσπιση και προστασία της πολιτισμικής διαφοράς, συνεργαζόμενες περιστασιακά με οικολογικές και φεμινιστικές ομάδες, με ομάδες του ομοφυλοφιλικού κινήματος καθώς και με ομάδες υποστήριξης των εθνοτικών μειονοτήτων. Η κύρια δράση τους, όμως, θα μπορούσαμε να πούμε ότι είναι η λεκτική και έμπρακτη κριτική του εθνικισμού, λαμβάνοντας υπόψιν ότι, στην Ελλάδα, η εθνικιστική και η ρατσιστική ρητορική αλληλοκαλύπτονται, και λόγω της περιορισμένης παρουσίας ανθρώπων με φυλετική διαφορά και λόγω της παρουσίας μεταναστών από τους παλιότερους ανταγωνιστικούς εθνικισμούς των Βαλκανίων. Η δράση τους επικεντρώνεται στην έμπρακτη υποστήριξη των μεταναστών και των προσφύγων (νομιμοποίηση, άσυλο και προστασία από την αυθαιρεσία των αρχών) και προσφάτως στην αντι-εθνικιστική δράση (καμπάνιες για την κατάργηση των παρελάσεων, αντίλογος στην δράση των εθνικιστικών οργανώσεων με την ζωντανή αντίπαλη παρουσία τους στις δημόσιες εκδηλώσεις των εθνικιστών, προστασία των μεταναστών κατά την διάρκεια γεγονότων που επισύρουν τα τελευταία χρόνια εκρήξεις εθνικιστικού/ρατσιστικού μίσους, όπως οι αθλητικές διοργανώσεις). Τα θέματα με τα οποία καταπιάνονται στην αρθρογραφία τους αφορούν τόσο την ελληνική όσο και την διεθνή πραγματικότητα, εφόσον, όπως και στην περίπτωση των ΜΚΟ, πρόκειται για παγκόσμια δίκτυα ανθρώπων, που αντιλαμβάνονται τα ζητήματα που τις απασχολούν ως παγκόσμια διακυβεύματα. Η αντίθεσή τους στον εθνικισμό αναπτύσσεται μέσα από θεματικές, όπως οι ελληνοτουρκικές σχέσεις, το Κυπριακό, το Μακεδονικό, τα αίτηματα της τουρκικής/μουσουλμανικής μειονότητας στην Θράκη, αλλά και των μειονοτήτων των Τσιγγάνων, των Αρουμάνων, των Βλάχων και των Τσάμηδων, τα ζητήματα των γενοκτονιών, τα ζητήματα θρησκευτικής μισαλλοδοξίας (π.χ. η αντίθεση στην ίδρυση τζαμιού στην Αθήνα, ο αντισημιτισμός ως αποτέλεσμα θρησκευτικής προπαγάνδας) και, βεβαίως, με διεθνή ζητήματα, όπως το Παλαιστινιακό και το Κουρδικό, τα οποία προσεγγίζουν με κύρια κατηγορία ανάλυσης τις εθνικιστικές πρακτικές των κρατών κάτω από τα οποία διάγουν οι συγκεκριμένες μειονότητες. Χαρακτηριστικό των οργανώσεων που δραστηριοποιούνται στον ιδεολογικό χώρο της εξωκοινοβουλευτικής αριστεράς ή του

αναρχισμού, είναι ο αρνητικός προσδιορισμός της ύπαρξης και της δράσης τους: ο ίδιος ο προσδιορισμός του ιδεολογικού χώρου ως αντιεξουσιαστικού αλλά και η δράση τους ως αντι-εθνικιστική, αντικαπιταλιστική, αντιρατσιστική, αντι-ιμπεριαλιστική, αντικαταναλωτική, υποδεικνύουν την συνολική αντίθεσή τους στον υπάρχοντα νεοτερικό, δυτικό πολιτισμό.

Ο χώρος των οργανώσεων του αντιεξουσιαστικού χώρου, εμπίπτει ως κοινωνιολογική κατηγορία στην περίπτωση των ΜΚΟ και της ευρύτερης κατηγορίας της Κοινωνίας των Πολιτών, εφόσον πρόκειται για πρωτοβουλίες πολιτών που δραστηριοποιούνται εκτός των πλαισίων του κράτους, της οικογένειας και της αγοράς. Ωστόσο, τα ίδια τα μέλη των οργανώσεων αρνούνται την συμπερίληψή τους σε αυτές τις κατηγορίες. Η άρνησή τους σε σχέση με τις ΜΚΟ εστιάζεται στην ταύτιση της δράσης τους με την εθελοντική προσφορά, η οποία, σύμφωνα με τις οργανώσεις του αντιεξουσιαστικού χώρου, παραπέμπει στην ηθική νομιμοποίηση της μη αμοιβόμενης εργασίας, άρα και σε περαιτέρω εξασθένιση του Κράτους Πρόνοιας στο εσωτερικό των αστικών φιλελεύθερων δημοκρατιών. Οι αντιεξουσιαστικές οργανώσεις ερμηνεύουν και προσδιορίζουν την δική τους στράτευση, όχι ως εθελοντισμό αλλά ως έμπρακτη αλληλεγγύη σε υποκείμενα που ορίζονται κυρίως σε σχέση με την ταξική προέλευσή τους. Η απορριπτική τους στάση απέναντι στον χώρο της Κοινωνίας των Πολιτών απορρέει πρωτίστως από τον αντικρατισμό τους και την προτεραιότητα που δίνουν στην έννοια του ανθρώπου σε σχέση με αυτήν του πολίτη, θέτοντας ταυτόχρονα ένα ενδιαφέρον ερώτημα σε σχέση με τα δικαιώματα των μη-πολιτών στις δυτικές κοινωνίες, των ανθρώπων που βρέθηκαν στην Δύση ως αποτέλεσμα των μεγάλων μεταναστευτικών ρευμάτων του δεύτερου μισού του εικοστού αιώνα. Επιπλέον, σε αντίθεση με τις οργανώσεις του αντιεξουσιαστικού χώρου, οι οποίες λειτουργούν με βάση τις συνεισφορές των μελών τους που συνήθως δεν είναι τακτικές αλλά έκτακτες με βάση τις ανάγκες τους, οι ΜΚΟ είναι οργανώσεις με φιλανθρωπικό υπόβαθρο και κουλτούρα που επιτρέπει την χρηματοδότηση μέσω χορηγιών, δωρεών, ιδιωτικών και κρατικών πόρων κ.λπ. Αυτό εξηγεί και την αντίθεση των αντιεξουσιαστικών οργανώσεων στις ΜΚΟ, αλλά σε έναν βαθμό και τις αρνητικές συνδηλώσεις του όρου στην Ελλάδα, που παραπέμπουν σε «ξένα» συμφέροντα, «διαπλεκόμενες σχέσεις» και «εξαγορά», σε αντίθεση με τις θετικές συνδηλώσεις του όρου στην Δυτική Ευρώπη, όπου η λειτουργία της Κοινωνίας των Πολιτών είναι περισσότερο εδραιωμένη αλλά και η πρακτική της αναζήτησης πόρων δεν είναι απαξιωμένη.

Οι οργανώσεις της εξωκοινοβουλευτικής Αριστεράς έχουν μακρόχρονο παρελθόν στον ελληνικό χώρο και θα μπορούσαμε σε γενικές γραμμές να τοποθετήσουμε την εμφάνισή τους στην μεταπολιτευτική Ελλάδα. Οι συγκεκριμένες οργανώσεις για τις οποίες γίνεται λόγος εδώ, αναπτύσσονται, όπως και οι ΜΚΟ που αναφέρονται παραπάνω, κατά την δεκαετία του 1990. Ο περιορισμός του κύρους των παλαιότερων κομματικών οργανώσεων της Αριστεράς μετά την πτώση των Ανατολικών σοσιαλιστικών καθεστώτων και η άφιξη του πρώτου

μεγάλου κύματος μεταναστών στην Ελλάδα από την Αλβανία και από την πρώην Σοβιετική Ένωση, δώσανε χώρο αλλά και λόγο ύπαρξης σε συλλογικότητες με χαλαρότερη δομή και ιεραρχία, ευρύτερο ιδεολογικό προσανατολισμό, μεγαλύτερα περιθώρια πρωτοβουλίας και νέες κατευθύνσεις ως προς τα αιτήματα και τα ενδιαφέροντά τους.

Οι οργανώσεις του αντιεξουσιαστικού χώρου, αν και έχουν ξεκάθαρη αντικρατική τοποθέτηση, υπό την έννοια ότι αντιλαμβάνονται τα κράτη ως φορείς εξουσίας και επιδιώκουν ως μακροπρόθεσμο στόχο την δημιουργία μιας ακρατικής, αταξικής κοινωνίας, παρουσιάζουν μεγαλύτερη πολιτική ωριμότητα σε σχέση με την προηγούμενη γενιά οργανώσεων. Επιδιώκοντας διορθωτικές παρεμβάσεις στα πλαίσια της πρακτικά πολυπολιτισμικής σύγχρονης κοινωνίας, εφόσον τα αιτήματά τους και η δράση τους στοχεύουν τις κρατικές πολιτικές (νομιμοποίηση οικονομικών μεταναστών, αιτήματα πολιτικού ασύλου, κ.λπ.), οι σύγχρονες οργανώσεις του αντιεξουσιαστικού χώρου δεν μεταθέτουν την επίλυση των λεγόμενων επιμέρους ζητημάτων (μεταναστευτικό, γυναικείο, ομοφιλοφυλικό, οικολογικό κ.λπ.) στην επόμενη μέρα της κατάρρευσης του παγκόσμιου καπιταλιστικού και εθνικιστικού συστήματος διακυβέρνησης. Βεβαίως, εμμένουν στην προτεραιότητα των οικονομικών ανισοτήτων, των ταξικών διαφορών για την ερμηνεία και την θεραπεία των προβλημάτων με τα οποία καταπιάνονται. Οι οργανώσεις του αντιεξουσιαστικού χώρου ελκύουν σε ένα βαθμό το ενδιαφέρον της «ξεκρέμαστης» νεολαίας του 1990, αν και κατά γενική ομολογία των ίδιων των συμμετεχόντων σε αυτές, το μεγαλύτερο κομμάτι της στρέφεται στις εθελοντικές, μη κυβερνητικές οργανώσεις. Αιτία είναι τόσο το λιγότερο έντονο πολιτικό προφίλ τους, αλλά και το ενδιαφέρον που προκαλεί ο νεοτερισμός τους, τόσο σε ότι αφορά στις ακτιβιστικές πρακτικές που είναι πρωτόγνωρες για την Ελλάδα, όσο και σε ότι αφορά στο «εξωτικό» περιεχόμενο της δράσης τους (όπως, για παράδειγμα, οι εθνικές μειονότητες, όρος που εισάγεται ευρέως στον ελληνικό δημόσιο λόγο κατά την δεκαετία του 1990).

Η βασική διαφορά ανάμεσα στις οργανώσεις του αντιεξουσιαστικού χώρου και των ΜΚΟ σε ότι αφορά την κοσμοθεωρία τους, είναι ότι προσλαμβάνουν και κατανοούν την σύγχρονη κοινωνία με όρους της νεοτερικότητας, με βασική κατηγορία ανάλυσης όχι την πολιτισμική ταυτότητα, αλλά τον ταξική προέλευση, δίνοντας προτεραιότητα, σύμφωνα με την μαρξιστική θεωρητική παράδοση, όχι στο πεδίο του πολιτισμού αλλά σε αυτό της οικονομίας. Οι οργανώσεις που υπερασπίζονται τις πολιτικές της διαφοράς και της αναγνώρισης, αντιλαμβάνονται εν πολλοίς την κοινωνία ως ένα άθροισμα μειονοτήτων, προβάλλοντας την ιδιαιτερότητα ως κυρίαρχη διάκριση, ενώ η πρόσληψη και η εξέταση του κόσμου γίνεται με όρους πολιτισμικούς, με άλλα λόγια, με όρους πολυδιάσπασης της ανθρώπινης κοινωνικής εμπειρίας στην σύγχρονη κοινωνία. Αντίθετα, για τις οργανώσεις του αντιεξουσιαστικού χώρου προτεραιότητα έχει η οικουμενικότητα της κοινωνικής εμπειρίας του υποκειμένου στις

συνθήκες του παγκοσμιοποιημένου καπιταλιστικού συστήματος και η καθολικότητα σε σχέση με την ιδιαιτερότητα (σημείο στο οποίο ομοιοούν με την φιλιελεύθερη φιλοσοφική παράδοση). Οι ίδιοι οι άνθρωποι που συμμετέχουν στις αντιεξουσιαστικές οργανώσεις κατανοούν τις ανισότητες και επομένως την διεκδίκηση δικαιωμάτων ως επιδίωξη ενάντια στις ανισότητες ενός παγκόσμιου κοσμοσυστήματος που υπερβαίνει τις πολιτισμικές καταταμήσεις. Συμμερίζονται βεβαίως τις διαφορές και θεωρούν ότι η έκφραση και η υπεράσπιση τους είναι απαραίτητη συνθήκη για την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας του σύγχρονου υποκειμένου, αλλά θεωρούν ότι τα προβλήματα και οι εντάσεις έχουν βάση οικονομική, σύμφωνα με την μαρξιστική προσέγγιση της κοινωνίας. Κύριος δηλαδή φορέας της κοινωνικής δυσλειτουργίας δεν είναι η ανεπαρκής αναγνώριση της διαφοράς, αλλά τα μεγάλα συστήματα εξουσίας και συγκεκριμένα, ο καπιταλισμός ως οικονομικό κοσμοσύστημα και ο εθνικισμός ως αρχή οργάνωσης των νεότερων κοινωνιών. Αν και οι θέσεις των δύο ρευμάτων αμφισβήτησης του εθνικισμού είναι κοινές σε ότι αφορά στις αρχές της ισότητας, των δικαιωμάτων, της αναγνώρισης, του σεβασμού και της προστασίας της ετερότητας, ο λόγος των αντιεξουσιαστικών οργανώσεων σπανίως προβαίνει σε ικανοποιητική διάκριση μεταξύ των διαφορετικών και ενίοτε συγκρουόμενων προβλημάτων, αιτημάτων και προσδοκιών που μπορεί να χαρακτηρίζουν τα επιμέρους κινήματα των μειονοτικών ομάδων – εθνοτικών, έμφυλων, διαφορετικού σεξουαλικού προσανατολισμού, διαφορετικών θρησκευτικών πεποιθήσεων κ.ά. Ωστόσο, η αποφυγή της διάκρισης αυτής προσφέρει την δυνατότητα για μια συνολικότερη θέση επί των ζητημάτων που αναφέρονται στις μετανεωτερικές συνθήκες, αλλά και σε ένα συνολικότερο όραμα περί εξάλειψης της κοινωνικής αδικίας που δεν περιορίζεται στην διεύρυνση της συμμετοχής των υποκειμένων στις δομές, αλλά σε μια συνολική αναδιάρθρωση της κοινωνικής συγκρότησης. Έτσι, η στάση που τηρεί ο αντιεξουσιαστικός χώρος στην ρητορική και στις πολιτικές της πολυπολιτισμικότητας είναι σκεπτικιστική ως προς τις μακροπρόθεσμες στοχεύσεις τους, αφού δεν βλέπει την ανατροπή των δομών εξουσίας που οραματίζεται στην διεύρυνση της αναγνώρισης της ανθρώπινης ποικιλότητας.

Ενδιαφέρον όμως θα είχε να θίξει κανείς και τις αντιφάσεις της αντι-εθνικιστικής ιδεολογίας όπως εκφράζεται μέσα από τις εν λόγω οργανώσεις. Λόγω της εκ των προτέρων, γενικευμένης και μάλλον όχι ικανοποιητικά προσδιορισμένης στρατεύσής τους κατά της εξουσίας, οι συγκεκριμένες οργανώσεις μεταπηδούν ασύνειδα στην απέναντι πλευρά, όταν πρόκειται για τους εθνικισμούς λεγόμενων μικρών λαών, των μη αναγνωρισμένων εθνών ή αυτών που έχουν υποστεί τις αδικίες της δυτικής κυριαρχίας (αποικιοκρατία, εντολές, οικονομικός και πολιτιστικός ιμπεριαλισμός), αλλά και των αυτονομιστικών ή εθνικοαπελευθερωτικών επαναστατικών κινήματων. Σε αυτήν την λογική, οι εθνικιστικές αξιώσεις από την πλευρά των κρατούντων, ή οι εθνικιστικές διεκδικήσεις από την πλευρά των υποτελών, χωρίζονται σε καλές και κακές, σε δίκαιες και άδικες, όπως είναι για παράδειγμα στην περίπτωση του

ελληνικού αντι-εθνικιστικού λόγου, ο απόλυτα άδικος Τουρκικός κρατικός εθνικισμός και ο απόλυτα δίκαιος επαναστατικός εθνικισμός των Κούρδων αλλά και η αντίστοιχη, πιο περίπλοκη περίπτωση του κράτους του Ισραήλ και των Παλαιστινίων. Αν και μια παρόμοια λογική εφορμάται αναμφισβήτητα από τον οραματισμό ενός δικαιότερου κόσμου, η ιδεολογική τοποθέτηση που αντιτίθεται στον εθνικισμό μοιάζει με καθρέφτης που αντιστρέφει τις θέσεις δυνατών-αδυνάτων, στο πλαίσιο όμως των ίδιων δομών εξουσίας. Κι αν οι ταυτίσεις είναι πιο εύκολες στην περίπτωση των Κούρδων ή των Παλαιστινίων, τα πράγματα περιπλέκονται όταν κάποια από τις εμπλεκόμενες δυνάμεις είναι ταυτόχρονα θύμα και θύτης, όπως για παράδειγμα η περίπτωση της Σερβίας κατά την διάρκεια των Γιουγκοσλαβικών πολέμων, που υπήρξε ταυτόχρονα μια μικρή, πληγόμενη δύναμη από τους βομβαρδισμούς των δυνάμεων του ΝΑΤΟ, αλλά και μια σκληρή και βίαιη δύναμη, που μετέλλε αποτρόπαιων μέσων, ώστε να εμποδίσει την απόσχιση μικρότερων λαών που επιζητούσαν εθνική ανεξαρτησία. Οι Γιουγκοσλαβικοί πόλεμοι καταδείξανε τα όρια των δεδομένων και ορισμένες φορές ασυλλόγιστων ιδεολογικών ταυτίσεων της νεωτερικότητας, ωστόσο πρακτικά παρήγαγαν περαιτέρω πολώσεις παρά προβληματισμούς.

Η παραδοσιακή ταύτιση της παγκόσμιας Αριστεράς με τα ένοπλα επαναστατικά κινήματα του δεύτερου μισού του εικοστού αιώνα συνδέεται επιπλέον, σε ότι αφορά την Ελλάδα, με τον πρόσφατο ιστορικά αντιδικτατορικό αγώνα. Σε μια αντι-ιμπεριαλιστική και αντι-αμερικανική λογική, η ελληνική Αριστερά υποστήριξε ένθερμα τα λατινοαμερικανικά επαναστατικά κινήματα εξέγερσης (τις Επαναστατικές Ένοπλες Δυνάμεις της Κολομβίας, τους Ζαπατίστας στο Μεξικό, τους Σαντινίστας στη Νικαράγουα, το Φωτεινό Μονοπάτι στο Περού), αλλά και τα αυτονομιστικά, εθνικο-απελευθερωτικά υπό αυτήν την έννοια, κινήματα στην Βόρεια Ιρλανδία εναντίον της Βρετανίας, στην Χώρα των Βάσκων εναντίον της Ισπανίας και στην Κορσική εναντίον της Γαλλίας, παραβλέποντας σε ένα βαθμό το θρησκευτικό ή εθνικιστικό προσανατολισμό τους. Ο ενθουσιασμός των κινήματων της Αριστεράς για την επανάσταση του Σάχη στο Ιράν και η μετέπειτα αμηχανία απέναντι στο φαινόμενο της θεοκρατίας ή στο φαινόμενο του μαχόμενου ισλαμισμού, όπως για παράδειγμα, η περίπτωση των οργανώσεων-κινήματων της Χαμάς και της Χεζμπολλά, αναδεικνύουν την σύγχυση και αντιφατική στάση στην οποία μπορεί να οδηγήσει η αυτόματη γενικευμένη ταύτιση με οποιαδήποτε δύναμη ή θέση αυτοπαρουσιάζεται ως «αντιεξουσιαστική» ή «επαναστατική». Ο ιδεολογικός πυρήνας της φαινομενικής μόνον σύμπτωσης της Αριστεράς με τον μαχόμενο ισλαμισμό είναι ο αντι-αμερικανισμός.²³ Ο αντι-αμερικανισμός είναι μια ιδεολογική ομπρέλα που συστεγάζει ιδεολογίες και κινήματα με διαφορετικές και συχνά συγκρουόμενες προοπτικές, ωστόσο, για λόγους που έχουν να

²³ Για την αντίθετη θέση, που θεωρεί ότι στις μέρες μας η Αριστερά και το ισλαμισμό ως πολιτικό κίνημα (και όχι θρησκευτικό, αλλά επί της ουσίας μετα-αποικιακό και αντι-εξουσιαστικό) έχουν κοινά προτάγματα, βλέπε την διάλεξη της Susan Buck-Morss, «Κριτική θεωρία και ισλαμισμός» στο *Πέρα από τον τρόμο. Ισλάμ, κριτική θεωρία και Αριστερά*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2005, σελ. 59-77.

κάνουν με την ανακατάταξη της παγκόσμιας ισχύος μετά το 1989, γνωρίζει τεράστια και οικουμενική απήχηση στις μέρες μας.

Κοντολογίς, η πολιτική και η ιδεολογία του αντι-εθνικισμού, όπως και αυτή του εθνικισμού στην οποία αντιτίθεται, αντιλαμβάνονται την πολιτική με τρόπο νεοτερικό, ιδεολογικό, όχι ως πεδίο εξισορρόπησης συμφερόντων αλλά ως πεδίο δικαίωσης αφηρημένων αρχών²⁴ (της ανεξαρτησίας, της ισότητας, της λαϊκής κυριαρχίας, της αναγνώρισης της διαφοράς, της αδελφούνης των λαών, κ.ά.) που πρέπει να εφαρμόζονται παντού και πάντοτε, πέραν από την εκάστοτε ιστορική συγκυρία. Ανεξαρτήτως των σκοπιμοτήτων αλλά και των μέσων των οποίων μετέρχονται, η ίδια πεποίθηση περί απόλυτης ορθότητας ορισμένων αφηρημένων ιδεολογικών αρχών διέπει τόσο την υποστήριξη ένοπλων, επαναστατικών ή εθνικο-απελευθερωτικών κινημάτων από την πλευρά της παγκόσμιας Αριστεράς, όσο και την επιβολή της «δημοκρατίας» ως συστήματος διακυβέρνησης σε ολόκληρο τον κόσμο από την πλευρά της Αμερικανικής εξωτερικής πολιτικής, τουλάχιστον από την λήξη του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου και μέχρι τις μέρες μας. Από την άποψη αυτήν, η τοποθέτηση των οπαδών των πολυπολιτισμικών θεωριών και πολιτικών, τουλάχιστον στις εκδοχές της που αντιτίθενται στον κοινοτισμό, είναι περισσότερο συνειδητοποιημένη ως προς την απόσταση που δημιουργείται στη νεοτερικότητα μεταξύ αφάιρεσης και εμπειρίας, μεταξύ της σύλληψης αφηρημένων αρχών και του αποτελέσματος εφαρμοσμένων πολιτικών. Η τρέχουσα συζήτηση περί αναγνώρισης πολιτισμικών δικαιωμάτων στις εθνοτικές μειονότητες εφορμάται σε μεγάλο βαθμό από την διαπίστωση της αναποτελεσματικότητας αλλά και της αδικίας που μπορεί να επισύρει η αδιάκριτη εφαρμογή αφηρημένων αρχών στους υποτελείς πληθυσμούς.

Πέραν όμως των πολιτικών και θεωρητικών τους διαφορών, οι οργανώσεις με πολυπολιτισμικό και οι οργανώσεις με αντιεξουσιαστικό προσανατολισμό συνδέονται μέσω της ιδεολογικής στράτευσής τους στην διεκδίκηση δικαιωμάτων και στην έμπρακτη υποστήριξη των περιθριοποιημένων και υποτελών πληθυσμών, στάση που αναγκαστικά υποδεικνύει τον ακτιβισμό ως πρακτική για την επίτευξη των στόχων τους. Ο ακτιβισμός των συγκεκριμένων οργανώσεων καλύπτει ένα ευρύ φάσμα δράσεων που περιλαμβάνει τόσο την ευαισθητοποίηση των πολιτών μέσω της δημοσιοποίησης των ζητημάτων που αφορούν τους υποτελείς πληθυσμούς – όπως πορείες διαμαρτυρίας, διοργανώσεις φεστιβάλ, παρουσίες σε διεθνή συνέδρια και φόρα συζητήσεων, έκδοση δελτίων τύπου – είτε την πρακτική λύση των προβλημάτων – όπως νομική υποστήριξη στις διώξεις που υφίστανται οι μειονοτικές ομάδες, οι μετανάστες και οι πρόσφυγες, νομική υποστήριξη για την διεκδίκηση πολιτικού ασύλου, διατύπωση διαμαρτυριών προς την κυβέρνηση ή τις αρμόδιες αρχές, διοργάνωση μαθημάτων ελληνικής γλώσσας, ενημέρωση και υποστήριξη για την διεκπεραίωση

²⁴ Για την γενικότερη στάση του Κεντούρι απέναντι στη νεοτερική ιδεολογική ρητορική, βλ. Παντελής Λέκκας, «Εισαγωγή. Ο Έλι Κεντούρι και η κριτική της νεοτερικότητας από την σκοπιά της παράδοσης» στο Elie Kedourie, *Μειονότητες, Θρησκεία και Πολιτική. Δύο Δοκίμια*, Αθήνα: Κατάρτι, 2002, σελ. 22.

γραφειοκρατικών διαδικασιών. Αλλά και η ίδια η μαχητική ρητορεία και ο καταγγελτικός τόνος των κειμένων τους, είναι μέρος του ακτιβισμού τους και αποτέλεσμα της στράτευσής τους.

Ωστόσο, θα είχε ενδιαφέρον να θέσει κανείς το ερώτημα του πρακτικού αποτελέσματος του ακτιβισμού των οργανώσεων αυτών: πώς γίνεται αντιληπτή και κατά πόσο γίνεται αποδεκτή η δράση τους από τους ανθρώπους στους οποίους απευθύνεται και ενδιαφέρεται να στηρίξει στην διεκδίκηση των δικαιωμάτων τους; Οι πιο εμφανείς επιπτώσεις των ακτιβιστικών πολιτικών, που εμπνέονται από τις αρχές των νεοτερικών ιδεολογικών πολιτικών μπορούν να εντοπιστούν στις περιπτώσεις των εθνικών μειονοτήτων:²⁵ η πίστη στη νεοτερική αρχή της εθνικής αυτοδιάθεσης, δεν μπορεί παρά να μετατρέψει αμετάκλητα την εκάστοτε μειονότητα από κοινότητα σε έθνος, του οποίου το ελάχιστο αίτημα είναι η αναγνώριση και το μέγιστο η ανεξαρτησία. Το πιο χαρακτηριστικό ίσως παράδειγμα αυτής της μεταβολής μπορεί να παρατηρηθεί στην κοινότητα των Ρομά, την πιο διασπαρμένη νομαδική κοινότητα της νεότερης ιστορίας. Κατά την διάρκεια των εργασιών των τεσσάρων Διεθνών Συνεδρίων των Ρομά διατυπώθηκε - μεταξύ άλλων αποφάσεων για την λήψη δράσεων που σηματοδοτούν της διαδικασίας της εθνογένεσης, όπως η τυποποίηση της ρομάνι γλώσσας, η επιλογή εθνικής σημαίας και εθνικού ύμνου - το αίτημα για διεθνή αναγνώριση των κοινοτήτων των Ρομά ως ενιαίας εθνικής μειονότητας Ινδικής καταγωγής, ως έθνους χωρίς κράτος. Ωστόσο, όσο νεοτεरिकό είναι το αίτημα αναγνώρισης των Ρομά, άλλο τόσο είναι και η άρνηση της ελληνικής κοινότητας Ρομά να το προσυπογράψει και να προτιμήσει την πλήρη αναγνώριση των μελών της ως Ελλήνων πολιτών, διαφοροποιώντας την στάση της, αφού, κατά την γνώμη της, «οι Τσιγγάνοι της Ανατολικής και Κεντρικής Ευρώπης, υπό πλήρη αμερικανική υποστήριξη, έχουν σηκώσει παντιέρα, σε μια πρόδηλη προσπάθεια δημιουργίας κρατικής οντότητας».²⁶ Η φράση συμπυκνώνει όχι μόνον την δυναμική της αναγνώρισης στη περίπτωση των εθνικών μειονοτήτων, αλλά και την επίγνωση των υποκειμένων της ύστερης νεοτερικότητας ότι εμπλέκονται σε παιχνίδια πολιτικής εξουσίας, στα οποία είναι ταυτόχρονα και ενεργοί δράστες και ανίσχυροι θεατές.²⁷ Ενδιαφέρον έχει όμως και η αντίδραση των ΜΚΟ που έχουν αναλάβει την υποστήριξη των Ρομά στην Ελλάδα, που καταδικάζουν την στάση της συγκεκριμένης κοινότητας ως σύμπραξη με τον ελληνικό εθνικισμό. Η αντίδραση αυτή επαναφέρει τον προβληματισμό που τέθηκε παραπάνω: σε ποιόν βαθμό οι οργανώσεις υποστήριξης έχουν δικαίωμα να αποφασίζουν για την

²⁵ Για την μετατροπή των μειονοτήτων στην επικράτεια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από κοινότητες σε έθνη, και κυρίως σε ομοιογενή έθνη με την τακτική του «ξεκαρταρίσματος» των πληθυσμών, βλ. το δοκίμιο του Elie Kedourie, «Μειονότητες» στο *Μειονότητες, Θρησκεία και Πολιτική. Δύο Δοκίμια*, Αθήνα: Κατάρτι, 2002, σελ. 35-103.

²⁶ Οι δηλώσεις του εκπροσώπου της Ένωσης των Ελλήνων Τσιγγάνων και ο σχολιασμός τους από τον εκπρόσωπο του Ελληνικού Παρατηρητηρίου των Συμφωνιών του Ελσίνκι, παρατίθενται στο <http://www.greekhelsinki.gr/greek/articles/6-8-2000-aimgreek8.html>

²⁷ Εδώ αναφέρομαι στην θέση που αναπτύσσει ο Anthony Giddens στο *Central Problems in Social Theory. Action, Structure and Contradiction in Social Analysis*, London: MacMillan Press, 1979, και στο *The Constitution of Society. Outline of the Theory of Structuration*, Cambridge: Polity Press, 1986, για τον «δυσισμό της δομής», αναδεικνύοντας την διαδικασία με την οποία τα υποκείμενα προβαίνουν σε επιλογές χωρίς ωστόσο να καθορίζουν το σύνολο των επιλογών τους.

αυθεντικότητα των αποφάσεων των εκάστοτε μειονοτικών κοινοτήτων, αλλά και κατά πόσο ο ακτιβισμός τους δημιουργεί και συντηρεί ζητήματα που τροφοδοτούν τον λόγο ύπαρξής του; Επιπλέον, στην περίπτωση των εθνικών μειονοτήτων, κοινό χαρακτηριστικό των οργανώσεων και των δύο ρευμάτων είναι η κοινή πεποίθηση και συναισθηματική ταύτιση των Δυτικών ακτιβιστών με την εξ ορισμού θεώρηση των εθνικών κρατών ως κακοποιών και των μειονοτικών ομάδων ως ενάρετων.²⁸ Ένας τέτοιος συναισθηματισμός, φορτισμένος με την συλλογική ενοχή της εποχής των μετα-αποικιακών αγώνων, των κινημάτων αμφισβήτησης, των μεταμοντέρνων ανησυχιών στις κοινωνικές επιστήμες, ωστόσο σίγουρος για την συμβολική του υπεροχή επειδή ακριβώς παράγεται στην Δύση, δεν θα μπορούσε παρά να θολώνει μια πιο ψύχραιμη, πιο ζυγισμένη αξιολόγηση των συγκρουσιακών καταστάσεων. Αυτή η συναισθηματική και ενοχική ταύτιση, μολονότι κανείς δεν αμφισβητεί την βαθύτερη αντι-εξουσιαστική, αντι-ιεραρχική και εντέλει πιο δίκαιη εφόρμησή της, συνεπάγεται μια διπολική, αντιθετική πρόσληψη του κόσμου, που στην πρακτική εφαρμογή της ενθαρρύνει τις ακραίες πολιτικές επιλογές και τον θαυμασμό της αδιαλλαξίας. Έτσι, όσο πιο ακραία είναι η μορφή που παίρνει η αντιπαράθεση των μικρών εναντίον των μεγάλων δυνάμεων - πόλεμοι, τρομοκρατικές ενέργειες - τόσο πιο δίκαιος θεωρείται ο αγώνας των πρώτων, νομιμοποιώντας την χρήση όλο και πιο ακραίων μέσων: ο συμβιβασμός γίνεται συνώνυμο της προδοσίας ενώ ο εξτρεμισμός, όπως το θέτει ο Κεντούρι, γίνεται το κατεξοχήν σύμβολο αγνότητας.²⁹ Αποτέλεσμα της διπολικής πρόσληψης του κόσμου μεταξύ «καλών» και «κακών» εθνών είναι η τάση να ανάγονται οι επιμέρους, τοπικές συγκρούσεις σε μια υποτιθέμενα γενικευμένη σύγκρουση εναντίον μιας γενικευμένης και απροσδιόριστης εξουσίας (όπως υπαγορεύει η θέση των ποικίλων κινημάτων ανά την ηφήλιο για τις ΗΠΑ), αλλά και η αντίθεσή της, που ταυτίζει τις επιμέρους και τοπικές συγκρούσεις με μια εξίσου γενικευμένη και αόρατη απειλή (όπως υπαγορεύει η θέση των ΗΠΑ για την τρομοκρατία).

Κοντολογίς, φαίνεται ότι συχνά η πρακτική εφαρμογή των αρχών της αναγνώρισης των μειονοτήτων πέφτει στην παγίδα του εθνικισμού τον οποίο αντιμάχεται, αφού τις περισσότερες φορές δεν φαίνεται να οδηγεί στην πολυπολιτισμική συμβίωση εντός ενός έθνους-κράτους, αλλά μάλλον στην απόσχιση της εθνικής μειονότητας, με στόχο να δημιουργήσει με την σειρά της ένα μονοπολιτισμικό κράτος. Η πολιτική της αναγνώρισης φαίνεται να πολλαπλασιάζει τα εθνικιστικά κινήματα αλλά και τις συγκρούσεις που αναγκαστικά συνοδεύουν την γένεσή τους. Έτσι, τα τελευταία χρόνια ο πολιτικός χάρτης της

²⁸ Η τοποθέτηση αυτή προέρχεται από τον Κεντούρι, ο οποίος, κατά την ανάλυση της σχέσης των χωρών της Μέσης Ανατολής με τις Δυτικές Δυνάμεις, σχολιάζει τον «δυτικό εκείνο συνασθηματισμό του συρμού, σύμφωνα με τον οποίο οι Μεγάλες Δυνάμεις είναι [εξ ορισμού] κακές, ενώ οι μικρές δυνάμεις [εξ ορισμού] ενάρετες» στο δοκίμιο του «The Middle-East and the Powers» στο Elie Kedourie, *The Chatman House Version and Other Middle-Eastern Studies*, Hanover and London: University Press of New England, 1984/1970, σελ. 6. Βλέπε και την εισαγωγή του Παντελή Λέκκα στο Elie Kedourie, *Μειονότητες, Θρησκεία και Πολιτική. Δύο Δοκίμια*, ό.π., σελ. 24 για την μετάφραση του χωρίου που παρατίθεται.

²⁹ Βλέπε, Elie Kedourie, *Nationalism*, London: Hutchinson & Co Ltd, 1971/1960, σελ. 18. Την θέση του περί «έντιμο συμβιβασμού», τον οποίο αντιπαραβάλλει στον φανατισμό και την κουλτούρα του θανάτου που αυτός καλλιεργεί, αναπτύσσει και ο ισραηλινός συγγραφέας Άμος Οζ σχετικά με την επίλυση του Παλαιστινιακού ζητήματος στο *Κατά τον φανατισμό. Τρία κείμενα που αντιδρούν στην παγκόσμια ρητορεία*, Αθήνα: Καστανιώτης, 2005.

υψηλίου γνώρισε την μετατροπή της Σοβιετικής Ένωσης σε αρχικά δεκαπέντε και της Γιουγκοσλαβίας σε αρχικά πέντε αναγνωρισμένες νέες δημοκρατίες, των οποίων όμως οι μειονότητες εμπνέονται από τις ίδιες εθνικιστικές ιδέες και φιλοδοξίες, από την ίδια αδιαλλαξία και την ίδια «ανάγκη» εθνικής αναγνώρισης και ομοιογένειας, όπως και οι κρατικοί εθνικισμοί στους κόλπους των οποίων γεννώνται: οι καυκασιανές περιοχές του Ναγκόρνο-Καραμπάχ στο Αζερμπαϊτζάν, της Αμπχαζίας στην Αρμενία, της Οσσετίας στην Γεωργία, αλλά και η περαιτέρω διάσπαση μεταξύ Βόρειας Οσσετίας και Ινγκουσετίας στο Νότο της Αρμενίας, η περιοχή της Τρανσνιστρίας στην Μολδαβία στην καρδιά της Ευρώπης, ή του Κοσόβου στην Σερβία και της αλβανόφωνης περιοχής του Τετόβου στην Π.Γ.Δ.Μ, για να έλθουμε στα οικεία παραδείγματα των Βαλκανίων, υποδεικνύουν ότι οι κάτοικοι των περιοχών αυτών δεν υπολείπονται σε ούτε σε συναισθηματισμό, ούτε σε ακτιβισμό από αυτούς που λίγα μόλις χρόνια υπόσχονταν την αυτόματη λύση των δεινών με την απόσχιση από την Σοβιετική ή την Γιουγκοσλαβική Ομοσπονδία.

Σημαντική όμως είναι και η μετάλλαξη την οποία διέρχονται και τα λεγόμενα παραδοσιακά στοιχεία των κοινοτήτων προς προστασία: η τυποποίηση της γλώσσας τους, η μουσειοποίηση του υλικού πολιτισμού τους, η απώλεια της λειτουργικότητας των παραδόσεων τους και η μετατροπή τους σε φολκλόρ, ψυχαγωγικές εκδηλώσεις και τουριστικές ατραξιόν, είναι χαρακτηριστικές διαδικασίες που αναδεικνύουν την αντίφαση που εμφιλοχωρεί στις πολιτικές της ταυτότητας, της αναγνώρισης και της διαφοράς. Το «δικαίωμα της επιβίωσης» που υποστηρίζει ο Ταϊήλορ στο διάσημο δοκίμιο του που εν πολλοίς συμπυκνώνει την λογική και τις επιδιώξεις του φιλοσοφικού κοινοτισμού,³⁰ συνδέεται με την λογική επιβίωσης παραδόσεων που παρουσιάζονται γεννημένες σε χρόνο κενό και όχι ως αποτέλεσμα επιλογών και αλλαγών, αφού στην πράξη κάθε παραδοσιακή λειτουργία ή δραστηριότητα, εισήχθη κάποτε ως καινοτομία.³¹ Η ιδιαίτερη αξία των παραδόσεων αυτών αναγνωρίζεται στα πλαίσια της νεοτερικότητας και η διάσωσή τους οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στις αντιφάσεις της, που προκαλούν την γένεση των κινήματων του ρομαντισμού και του κοινοτισμού και των αξιώσεών τους (αξιώσεις για αυθεντικότητα, αναγνώριση και επιβίωση). Τα παραδείγματα δεν λείπουν, είτε από τον δυτικό, είτε από τον λεγόμενο αναπτυσσόμενο κόσμο: οι Γαλλόφωνοι του Κεμπέκ, οι κοινότητες των Ινδιάνων στις ΗΠΑ και τον Καναδά, οι Βάσκοι της Ισπανίας, οι Βρετόνοι της Γαλλίας, οι Σκώτοι και οι Ουαλλοί της Βρετανίας, αλλά και οι κοινότητες των Βουσμάνων/Κάνγκ στη Ναμίμπια, όπως και πολλές άλλες πολιτισμικά διακριτές ομάδες, δεν θα ήταν σε θέση να περισώσουν την διακριτότητα της κουλτούρας τους

³⁰ Τσαρλς Ταϊήλορ, «Η πολιτική της αναγνώρισης» στο Τσαρλς Ταϊήλορ, *Πολυπολιτισμικότητα*, ό.π.

³¹ Αυτήν την θέση υποστηρίζει ο φιλόσοφος Kwame Anthony Appiah περί πολιτισμικών παραδόσεων στο βιβλίο του *Cosmopolitanism, Ethics in A World of Strangers*, London: Allen Lane, 2006. Στο πολιτικό και φιλοσοφικό αυτό μανιφέστο, ο Άπια προκρίνει την ανάγκη ανάδειξης της οικουμενικότητας της ανθρώπινης φύσης και του ανθρώπινου πολιτισμού, σε αντίθεση με την έμφαση στην πολιτισμική διαφορά και την διατήρησή της, θέση στην οποία εστιάστηκε η συζήτηση τα τελευταία χρόνια, τόσο από τους διανοούμενους της Αριστεράς όσο και της Δεξιάς.

χωρίς την αναγνώρισή της, αλλά ούτε και να αποφύγουν την σύμφυτη μετάλλαξη που αυτή υφίσταται από τους νεότερους θεσμούς και την τεχνητή υποστήριξη που παρέχουν.

Επιπλέον, η πολιτική της αναγνώρισης, μεταλλάσσει τις ταυτότητες εκείνων για τους οποίους αγωνίζεται, όπως σημειώνει ο Άπια.³² Αυτό που αλλάζει σε κάθε περίπτωση, είναι τόσο το περιεχόμενο της συλλογικής κοινωνικής ταυτότητας της ομάδας, όσο και το ίδιο το υποκείμενο. Η υποκειμενικότητα οφείλει να συμμορφωθεί με την συλλογική ταυτότητα της ομάδας, αφού, για να αναγνωριστεί η «συλλογική ιδιαιτερότητα», πρέπει η ατομική μοναδικότητα να συμμορφωθεί στις προσδοκίες που δημιουργούνται τόσο στους «άλλους» όσο και στους «ομοίους». Από την στιγμή που η συλλογική ιδιαιτερότητα κεφαλαιοποιείται συμβολικά με αυτόν τον πολιτικό τρόπο, το υποκείμενο οφείλει να πείσει οικείους και ετέρους για το «αυθεντικό» δικαίωμα συμμετοχής του στην ομάδα, είτε πρόκειται για την ήπια προσαρμογή που τελικά επιλέγεται από τα μέλη των εκάστοτε μειονοτικών ομάδων – όπως η περίπτωση των στρατευμένων ομοφυλοφίλων ή των στρατευμένων Αφροαμερικανών που παρουσιάζεται από τον Άπια³³ – είτε για την βίαιη επιβολή των διακριτών χαρακτηριστικών της – όπως η περίπτωση των μουσουλμάνων μεταναστριών δεύτερης ή τρίτης γενιάς που πέφτουν θύματα σωματικών επιθέσεων από φονταμενταλιστές ομόθρησκους τους επειδή δεν καλύπτουν το πρόσωπο ή το κεφάλι τους.

Εντούτοις, αν ο ακτιβισμός έχει την ιδιότητα να μεταλλάσσει τις ταυτότητες των ομάδων και των υποκειμένων των οποίων αναλαμβάνει την υποστήριξη, όπως το είδαμε με την περίπτωση των εθνικών μειονοτήτων, δεν πρέπει να παραβλέψει κανείς και το αντίστροφο αποτέλεσμα, όσον αφορά μειονοτικές ομάδες με άλλου τύπου πολιτισμικό περιεχόμενο, όπως είναι οι μετανάστες. Η χλιαρή διάθεση με την οποία συχνά υποδέχονται οι μετανάστες τις ενέργειες που απευθύνονται στους ίδιους - για παράδειγμα η μικρή συμμετοχή τους, κατά κοινή παραδοχή των μελών των οργανώσεων, στις πρωτοβουλίες που διοργανώνονται από τις διάφορες ομάδες υποστήριξης, όπως το αντιρατσιστικό φεστιβάλ, αλλά και η περιορισμένη στελέχωση των οργανώσεων από τα ίδια τα ενδιαφερόμενα κοινωνικά υποκείμενα - είναι ένα ζήτημα που προβληματίζει τόσο για το περιεχόμενο όσο και για το νόημα της δράσης των οργανώσεων που δραστηριοποιούνται στον χώρο. Η διαπίστωση αυτή δεν ακυρώνει βεβαίως ούτε το περιεχόμενο ούτε το νόημα της δράσης τους, αλλά το προσδιορίζει διαφορετικά: το αποτέλεσμά της είναι μάλλον η ευαισθητοποίηση των φορέων της κυρίαρχης κουλτούρας γύρω από τα ζητήματα των υποτελών πληθυσμών, παρά η συνειδητοποίηση των ίδιων των υποτελών υποκειμένων ως ομάδων με κοινά προβλήματα και επομένως συμφέρον για κοινή δράση.

³² K. Anthony Appiah, «Ταυτότητα, αυθεντικότητα και επιβίωση», ό.π., σελ.202.

³³ Αυτόθι, σελ. 197-202.

Η πλήρης κατανόηση της παραγωγής του κριτικού απέναντι στον εθνικισμό λόγου, προϋποθέτει την συμπερίληψη του «αντίπαλου» εθνικιστικού λόγου που αρθρώνεται στην σύγχρονη Ελλάδα. Οι άνθρωποι τους οποίους προσπαθούν να επηρεάσουν και να αλλάξουν οι οργανώσεις προβαίνουν σε αντιφατικές πρακτικές στην καθημερινότητά τους, όπως για παράδειγμα σε ξενοφοβικές ή ρατσιστικές αντιδράσεις εναντίον των ξένων που ζουν στην πόλη τους και στην γειτονιά τους, αλλά και στην ταυτόχρονη προτίμηση την προτίμηση των φθηνότερων υπηρεσιών που προσφέρουν οι μετανάστες και των φθηνότερων καταναλωτικών προϊόντων που παράγονται στον Τρίτο Κόσμο. Οι άνθρωποι φαίνονται μπερδεμένοι και αμφίθυμοι σε σχέση με τις αλλαγές που επιφέρει η παγκοσμιοποιημένη σημερινή κοινωνία στην καθημερινότητά τους και στον τρόπο που έχουν μάθει να καταλαβαίνουν τον κόσμο, και τούτο σε χρονικό διάστημα λιγότερο μιας γενιάς. Έως την περίοδο της μεταπολίτευσης οι άνθρωποι στην Ελλάδα βίωσαν μια μακρά και συνεχόμενη πορεία διακυβέρνησης εθνικιστικού προσανατολισμού. Από την λήξη του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου και επί της ουσίας μέχρι την δεκαετία του 1980, δηλαδή για χρονικό διάστημα τριάντα-τριανταπέντε χρόνων, οι πολίτες χωρίζονταν σε πρώτης και δεύτερης κατηγορίας, αναλόγως με την πιστοποίηση των πολιτικών τους φρονημάτων: η εθνικοφροσύνη, το μίσος για τον «τουρκικό ζυγό» και τους «σλαβο-βούλγαρους κομμουνιστές», η αγάπη για τις «χαμένες πατρίδες», «την αδελφή Βόρεια Ήπειρο» και την «Βασιλεύουσα» ήταν τα διαπιστευτήρια του καλού πολίτη, ενώ λεκτικές πρακτικές όπως η συστηματική χρήση των ελληνικών τοπωνυμίων για τις περιοχές και τις πόλεις των όμορων κρατών και ο βίαιος εξελληνισμός των λεγόμενων «σλαβόηχων» ή «βουλγαρόηχων» τοπωνυμίων, εφαρμόστηκαν με στόχο την ελληνικοποίηση της εδαφικής επικράτειας. Βεβαίως, αν και είναι αλήθεια ότι κανένα έθνος-κράτος δεν μπορεί να ισχυριστεί την μη επιβολή δια της βίας ορισμένων ομογενοποιητικών διαδικασιών, στην περίπτωση της Ελλάδας οι διαδικασίες αυτές συνοδεύτηκαν από μεγάλης έκτασης καταστολή (διωγμούς, φυλακίσεις, διακρίσεις) στο πρόσφατο, βιωμένο παρελθόν. Η προπαγάνδα, σε συνδυασμό με τον φόβο, αλλά και οι ιστορικοί λόγοι που συμπεριλάβανε την Ελλάδα στις τροχιές των μεταναστευτικών ρευμάτων ως χώρα μεταναστών και όχι ως χώρα υποδοχής, συντέλεσαν στην κατίσχυση ενός ισχυρού μονοπολιτισμικού μοντέλου. Στην πορεία, όμως, οι γεωπολιτικές ισορροπίες αλλάξαν, ο «κομμουνιστικός κίνδυνος» των βαλκάνιων γειτόνων εξέλειπε, οι χώρες της Δυτικής Ευρώπης αναγκάστηκαν να αναγνωρίσουν τις εκ των πραγμάτων πολυπολιτισμικές συνθέσεις των κοινωνιών τους. Η Ελλάδα μετατράπηκε σε χώρα υποδοχής των μεγάλων μεταναστευτικών ρευμάτων στην καμπή του αιώνα, οι διεκδικήσεις των κινημάτων αμφισβήτησης κατά των πολιτικών και κοινωνικών ιεραρχιών και οι ευαισθησίες του μεταμοντέρνου κινήματος για τις υποτελείς ομάδες διαχύθηκαν ευρέως, κι έτσι οι άνθρωποι βρέθηκαν μπροστά σε μια κοινωνική πραγματικότητα με ανεστραμμένες πολιτικο-κοινωνικές αξίες. Ο πατριωτισμός έλαβε αρνητικό πρόσημο και έγινε εθνικισμός, η πραγματολογική ακρίβεια των ακλόνητων θρόλων του ελλητισμού (με κορυφαίο παράδειγμα το «κρυφό σχολειό») αμφισβητήθηκε κι προωθήθηκε η αντίληψη της

χρήσης τους ως συμβολισμών, οι ελληνοτουρκικοί έρωτες σαρώσαν τις τηλεοπτικές ακροαματικότητες και η ανιστορική αντίληψη περί «τουρκικής βαρβαρότητας» αντικαταστάθηκε από την εξίσου ανιστορική αντίληψη περί «πολυπολιτισμικής Οθωμανικής Αυτοκρατορίας».³⁴ Οι Έλληνες εθνικιστές, που είχαν μάθει να βλέπουν τους γείτονες ως εχθρούς, που επαινέθηκαν και ανταμείφθηκαν για τον πατριωτισμό τους, βρέθηκαν εκτός ιστορίας και στράφηκαν κατά των λεγόμενων ευρωπαϊών γραφειοκρατών, κατά της παρουσίας ξένων στην χώρα, αλλά και κατά εκείνων που πρεσβεύουν μια περισσότερο ανεκτική και ποικιλόμορφη κοινωνία.

Αυτό εξηγεί σε μεγάλο βαθμό την δυναμική εμφάνιση και απήχηση των εθνικιστικών λαϊκιστικών κομμάτων, ρευμάτων και προσωπικοτήτων, που η ρητορική τους στηρίζει την επιτυχία της στο κράμα κινδυνολογίας, συνωμοσιολογίας και αίσθησης ταυτόχρονης αδικίας κατά του έθνους και «φυσικής» ανωτερότητας του. Έτσι, είναι αναμενόμενο, τα ξενοφοβικά, ρατσιστικά, εθνικιστικά και αντιδυτικά ρεύματα να βρίσκουν προσφορότερο έδαφος στις περιοχές που πλήττονται περισσότερο από τις ανακατατάξεις της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας, όπως παρατηρείται στις μέρες μας στις περιοχές της Βόρειας Ελλάδας και κυρίως στην Θεσσαλονίκη. Στο περιβάλλον αυτό, η δράση και ο λόγος των οργανώσεων που πρεσβεύουν την πολυπολιτισμικότητα και τον αντι-εθνικισμό –χωρίς βεβαίως να είναι αυτές οι μόνες φωνές, οι μόνες συλλογικότητες που εκφράζουν τις εν λόγω ιδεολογίες – είναι και απαραίτητος και δημιουργικός. Μέσα στις αντιφάσεις, τις αφέλειες αλλά και τις σκοπιμότητές του, την ανεπιτυχή ορισμένες φορές αναπαραγωγή μοντέλων που δεν ταιριάζουν στις τοπικές συνθήκες, το νέο-ρομαντισμό του που βλέπει την σωτηρία στην μετατροπή των εθνών σε λαούς ή πολιτισμούς, ο λόγος αυτός προκρίνει την αλληλεγγύη, εκλαϊκεύει και συμφιλιώνει έμπρακτα με την διαφορά, συμβάλλοντας εντέλει στην συνειδητοποίηση της οικουμενικότητας των ανθρώπινων χαρακτηριστικών και των ανθρώπινων αναγκών.

³⁴ Για την σημερινή αντιμετώπιση Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ως ιστορικού παραδείγματος πολυπολιτισμικής κοινωνίας, βλ. Νίκος Ροτζώκος, «Η πολυπολιτισμική κατασκευή του παρελθόντος», αδημοσίευτη ανακοίνωση στην ημερίδα «Πολυπολιτισμικότητα: Διεπιστημονικές προσεγγίσεις» που πραγματοποιήθηκε στα πλαίσια του ερευνητικού προγράμματος «Ελλάδα-Βαλκάνια: Πολυπολιτισμικότητα και Αντι-εθνικιστικός Λόγος», του προγράμματος ΠΥΘΑΓΟΡΑΣ ΙΙ, στο Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, στις 12/05/06.

Βιβλιογραφία

Appiah, K.A. (1997) «Ταυτότητα, αυθεντικότητα και επιβίωση» στο Τσίηλορ, Τ.(επιμ.) *Πολυπολιτισμικότητα*, Αθήνα: Πόλις.

Appiah, K.A. (2006) *Cosmopolitanism, Ethics in A World of Strangers*, Λονδίνο: Allen Lane.

Buck-Morss, S. (2005) *Πέρα από τον τρόμο. Ισλάμ, κριτική θεωρία και Αριστερά*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Courrier International (2006) 'Changer d'appartenance ethnique: ça vous dirait d'être indien?', *Courrier International*, 815.

Giddens, A. (1979) *Central Problems in Social Theory. Action, Structure and Contradiction in Social Analysis*, Λονδίνο: MacMillan Press.

Giddens, A. (1986) *The Constitution of Society. Outline of the Theory of Structuration*, Κέημπριτζ: Polity Press.

Hall, J.A. (επιμ.) (1996) *Civil Society. Theory, History, Ideas*, Κέημπριτζ: Polity Press.

Hall, S., Held, D. και McGrew, A. (2003) *Η νεωτερικότητα σήμερα*, Αθήνα: Σαββάλας.

Kedourie, E. (1971) *Nationalism*, Λονδίνο: Hutchinson & Co Ltd.

Kedourie, E. (1984) 'The Middle-East and the Powers', στο Kedourie E. *The Chatman House Version and Other Middle-Eastern Studies*, Αννόβερο και Λονδίνο: University Press of New England.

Kedourie, E. (2002) «Μειονότητες» στο *Μειονότητες, Θρησκεία και Πολιτική. Δύο Δοκίμια*, Αθήνα: Κατάρτι.

Kymlicka, W. (2003), *Multicultural citizenship*, Οξφόρδη: Clarendon Press.

Parekh, B. (2000) *Rethinking Multiculturalism: Cultural Diversity and Political Theory*, Χάρβαρντ: Harvard University Press.

Rawls, J. (1973) *A Theory of Justice*, Λονδίνο: Oxford University Press.

Sen, A. (2006) *Identity and Violence. The Illusion of Destiny*, Λονδίνο: Allen Lane.

Willet, C. (επιμ.) (1998) *Theorizing Multiculturalism. A Guide to the Current Debate*, Οξφόρδη και Μασαχουσέτη: Blackwell.

Wright, S. (2004) «Η πολιτικοποίηση της “Κουλτούρας”» στο Χ. Δεμερντζόπουλος και Μ. Σπυριδάκης (επιμ.) *Ανθρωπολογία, Κουλτούρα και Πολιτική*, Αθήνα: Μεταίχμιο.

Κλάστρο, Π. (1992) *Η κοινωνία ενάντια στο κράτος*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Κλάστρο, Π. (1999) *Εξουσία και ελευθερία στις πρωτόγονες κοινωνίες*, Αθήνα: Ελεύθερος Τύπος.

Λέκκας, Π. (2002) «Εισαγωγή. Ο Έλι Κεντούρι και η κριτική της νεωτερικότητας από την σκοπιά της παράδοσης» στο Kedourie, E., *Μειονότητες, Θρησκεία και Πολιτική. Δύο Δοκίμια*, Αθήνα: Κατάρτι.

Μουζέλης, Ν. (2004) *Παγκοσμιοποίηση. Αριστερά και Δεξιά (Τρία κείμενα)*, Αθήνα: ΙΣΤΑΜΕ-Ανδρέας Παπανδρέου.

Μπέργκερ, Π. (1983) *Πρόσκληση στην κοινωνιολογία*, Αθήνα: Μπακουμάνης.

Οζ, Α. (2005) *Κατά του φανατισμού. Τρία κείμενα που αντιδρούν στην παγκόσμια ρητορεία*, Αθήνα: Καστανιώτης, 2005

Ροτζώκος, Ν. (2006) «Η πολυπολιτισμική κατασκευή του παρελθόντος», δημοσίευτη ανακοίνωση στην ημερίδα «Πολυπολιτισμικότητα: Διεπιστημονικές προσεγγίσεις» που πραγματοποιήθηκε στα πλαίσια του ερευνητικού προγράμματος «Ελλάδα-Βαλκάνια: Πολυπολιτισμικότητα και Αντι-εθνικιστικός Λόγος», του προγράμματος ΠΥΘΑΓΟΡΑΣ ΙΙ, στο Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, στις 12/05/06

Ταίηλορ, Τ. (1997) «Η πολιτική της αναγνώρισης» στο Ταίηλορ, Τ (επιμ.) *Πολυπολιτισμικότητα*, Αθήνα: Πόλις.